

ОБНОВА У БЕОГРАДУ 1944—1945. ГОДИНЕ

У периоду обнове карактеристични су напори државног и партијског вођства да створи основне предуслове за прелазак на индустријализацију земље, што је било везано за отклањање ратних последица, импровизовану обнову индустрије, рударства и саобраћаја, решавање акутних проблема исхране градског становништва, снабдевање војске и пружање помоћи народу опустошених устаничких крајева.

Ми ћемо прву годину обнове у Београду посматрати искључиво под углом економско-социјалних мера нове власти да савлада последице рата и утре путеве за прелазак на вишу фазу изградње у оквиру амбициозно формулисаних планских задатака. Намера нам је да прикажемо полазну основу те обнове у Београду, методе обнове, изворе средстава, циљеве који су се желели постићи, првобитне намере и њихов стварни домет, жеље и ограничене могућности, организацију обнове.

Обнова се најчешће схвата само у том једностраном смислу, наиме, као вид отклањања деструкција у материјалној сфери које је оставио рат за собом. Психолошке појаве историје, везане за менталитет нашег света, откривање ожиљака на психи и других траума које је оставио рат за собом и сурово доба окупације и борбе, нису још постали предмет интересовања науке, заједно са изворима визије новог доба, прекомерним надама и очекивањима, пореклом и механизмом невиђеног радног заноса, спремности на жртве и самоодрицања у име новог времена, уверења да је остваривање социјализма ствар непосредне будућности.

Обнова у смислу брзе интервенције да се преброди последице рата није никаква специфичност Југославије. Кроз ту фазу морале су да прођу и прошле су и друге земље, победничке и поражене, неке брже

а неке спорије. Реч је о појави која је карактеристична за све земље када ратне страхоте остану за њима као непријатно сећање. Особености обнове у Југославији огледају се у томе што је рат био оквир драме грађанског и братоубилачког сукоба, смене власти и оштрих судара супротстављених снага, остављајући још теже последице и у економској и у психолошкој области. Самим тим, садржај обнове је у Југославији далеко комплекснији, јер се у оквирима њеног трајања наставља учвршћивање власти освојене у току револуције, спроводе друштвено-економске промене које мењају друштвено биће са свим ограничностима везаним за ту почетну фазу послератног развоја Југославије, врши обрачун са преосталим снагама контрареволуције које се не мире са поразом и социјалистичким смером развоја Југославије, очекујући скору промену власти, распад антихитлеровске коалиције, разлаз и сукоб дојучерашњих савезника. На овим аспектима обнове задржавамо се у овом фактографско-тематском прегледу најузгредније. По нашем мишљењу, то је обавеза нараштаја историчара који долазе. Сложеност ове појаве, коју називамо „обновом“ у Југославији, па и у Београду, не може, међутим, да се не рефлектује и на њено најупштеније разматрање у овом прилогу. Поједињавајуће појаве у овој оквирној реконструкцији и сумарном приказу носе у себи обележје и одлике сложености овог замршеног процеса. Схватајући овај прилог као давање подстрека историчарима да обрате већу пажњу на прву фазу живота нашег друштва после ослобођења и глобалну концепцију замишљеног развоја, желели смо, првенствено, да скренемо пажњу на то колико истраживачких могућности лежи, заправо стоји скривено, у овој још ненацетој материји, нарочито са становишта одмеравања објективних могућности ју-

гословенског друштва 1944—1945. и субјективних оцена његовог развоја.

Изворна основа овог прилога одређује и карактер рада као прегледа. Ослоњени на непотпуне архивске изворе и штампу (*Борба, Политика, Глас, 20. Октобар*) наше могућности реконструкције ограничене су на основне податке и њихово груписање. Сума података, којом смо располагали, утицала је на исцрпнији приказ тока обнове до завршетка рата у односу на обнову у другој половини 1945. Са сређивањем архивских фондова органа власти, партијских руководстава и војних установа Београда, будући историчари овога периода имаће далеко веће шансе за превазилажење покушаја савремених описа и продор у свет непознатих чињеница и појава из којих су оне састављене. Тиме ће заправо и почети права историја нашега времена.

I

Главни град Југославије дочекао је 20. октобра 1944. године своје ослободиоце сав у ранама и рушевинама. Немачки напади из ваздуха на отворени град априла 1941. оставили су за собом последице које су језиво опомињале и у данима ослобођења, октобра 1944. године. „Зла не долазе никада сама већ увек нападају у четатама“, каже Шекспир. Англоамеричка бомбардовања у току 1944. године и завршне борбе за ослобођење града у јесен 1944. још више су увеличале ране Београда. Са Подгорицом, Лесковцем, Нишом, Ужицем, Краљевом, Славонским Бродом и другима, Београд је био на листи најразрушенијих градова у Југославији и у Србији. Наређење Врховног штаба НОВЈ и штаба совјетских јединица које су садејствовале југословенским јединицама у борбама за ослобођење главног града Југославије да се рушења јавних зграда у предстојећим биткама сведу на најмању меру нису могла да сасвим отклоне непредвиђености ратних разарања. Посебно, ако се има у виду да се пред ослободиоцима налазио непријатељ спреман да у самртничком ропцу подвргне немилосрдном уништавању све што је могло да има значаја за јединице НОВЈ и Црвене армије, укључујући и основне уређаје потребне за живот цивилног становништва. Према непотпуним подацима Министарства грађевина федералне Србије, на подручју Србије било је у току рата уништено или оштећено око 75.000 зграда. У самом Београду потпуно је уништено 4.905 зграда, са 11.500 станова; теже су оштећене 2.162 зграде, са 7.250 станова; потпуно је уништено 56 а

теже или лакше оштећено 398 комуналних грађевина.¹

Приликом ослобођења Београд је пружио поразну слику. Цео простор Баре Венеције од земунског-жељезничког моста до Шест топола био је „преоран“ од савезничке авијације у лето 1944. године. Фабрика хартије Вапа, Ауто-сервис, Ледара, Водоводна станица која је давала воду Београду, неколико стотина вагона и локомотива претворени су у гомиле рушевина и старог гвожђа. Крај око Мостара, према штампарији, настрадао је нарочито од немачке артиљеријске паљбе са Бежанијске косе. На Железничкој станици остао је после борби такође пустош: изваљени колосеци, изгорели вагони, испретуране локомотиве. Конструкција жељезничког моста вирила је из Саве. Априла 1941. године војска Краљевине Југославије срушила је 2 средња отвора на дунавском (панчевачком) мосту, док је савезничка авијација 1944. уништила средњи лук. Повлачећи се из Београда, Немци су бацили у ваздух пет преосталих гвоздених отвора. Савско пристаниште је личило на гробље гвожђа и бетона: дизалице су биле изломљене, штекови минирани и шлепови потопљени. Непријатељ је у повлачењу, сем уништавања дизалица, потопио и део бродовља. Од 46 путничких бродова затечено је у тренутку ослобођења свега пет, а од 149 реморкера само 18. Бродоградилште Дирекције речне пловидбе на Чукарици нису, такође, мимоишла разарања. Штек за пристајање, пловне радионице, магацини бродоградилшта и канцеларије управе уништени су динамитом. Ложионица у Кошутњаку претворена је у гомилу смрвљеног материјала: скретнице полупане, водостаница уништена, алат разнет, а радионица сасвим онеспособљена.²

Сведочанства рушења у свим крајевима града су бројни кратери од бомби и граната, који су чинили саобраћај улицама и трговима непролазним или знатно отежаним изрешетане фасаде бројних зграда, viseћи гроздови одваљеног малтера, гвожђа и дрвних конструкција оштећених вишеспратница, изроване трамвајске трачнице, као и неизбројиви изваљени електрични стубови. Многобројне државне и стамбене зграде, које су остале сачуване од бомбардовања, минирали су Немци приликом повлачења. Немци су 15. октобра 1944. формирали специјалне групе за рушење и паљење невојничких објеката, које су разориле до темеља 14 зграда и 45 теже оштетиле. Тако је непријатељ уништио зграду Класне лутрије и стари хотел „Македонија“ у Васиној улици, правећи пустош преко универзитетског трга све до Калемегдана. У минираној пето-

спратној згради до Класне лутрије нашло је смрт више лица. Испод Универзитетског парка запаљено је неколико зграда, као и у Улици маршала Пилсудског. Делови Улице Змаја од Ноћаја такође су уништени. Немци су 18. октобра на бившем Краљевом тргу запалили зграду бр. 20, док су у подруму били склоњени станари. На истом тргу миниране су и зграде бр. 6 и 8. Део старог двора, који се очувао после бомбардовања од 6. априла 1941, исто тако није избегао разарање. Уништене су и друге јавне зграде, међу којима: зграда Радио-станице, Руски дом, Прва мушка гимназија, Бачка трпеза на Ташмајдану, Јавна берза рада у Штросмајеровој улици, Народна банка, Санаторијум др Живковића, Коларчев универзитет, зграда Министарства финансија, Новинско издавачког предузећа „Време“ и друге. Без војних потреба жртве нацистичког вандализма постале су и бројне приватне зграде на Дедињу, Сењаку, Чукарици, Бановом брду, савској и дунавској падини, центру града, у кругу Калемегдана. Део запаљених зграда није, међутим, изгорео до краја, јер су грађани благовремено успевали да угасе пожар. Немци су запалили и библиотеку Министарства социјалне политике и народног здравља у згради Берзе рада, у којој је изгорело више од 20.000 књига. У Савамали и на Дорћолу Немци у повлачењу нису заборавили и на пљачку становништва.³

При оваквом злочиначком уништавању објеката без војног значаја разумљиво да боља судбина није могла да мимоиђе ни индустрију. Она је жртва бомбардовања, демонтирања постројења и уништавања зграда и уређаја приликом слома немачке окупације. Нарочито тешко су пострадала постројења и фабрике поред Дунава. На Дорћолу оштећења је претрпело више предузећа: Војна одећа, Електрична централа, Текстилна фабрика „Браћа Бешевић“, Трикотажа „Елка“, Индустрија сапуна „Јасна“. У Земуну су видно оштећени Индустрија за израду авиона „Икарус“ и предузеће „Змај“. Из „Икаруса“ окупатор је однео око 75% најбољих машина радилица, а из „Змаја“ усташе — преко 30% машинског парка. Предузеће „Рогожарски“, пак, готово у потпуности је сачувано, захваљујући радницима који су демонтирали машине и спречили окупатора да их однесе. За време окупације и борби за ослобођење оштећена је и уништена и трамвајска мрежа Београда за 80%. Од 163 трамвајских кола пре рата, ослобођење је дочекало свега 13 кола способних за саобраћај.⁴

Становништво Београда било је угрожено и од мина које су Немци поставили на

разним кључним тачкама града. Демонтирање и уништавање ових мина и другог експлозивног материјала преузели су на себе совјетски минери, још у току борби за Београд. Док су борбе биле у пуном јеку око Официрског дома, у Београд је ушла група совјетских војника — минера која је одмах приступила уклањању мина и минских поља, потпомогнута грађанима. Мине, које нису могле да се склоне без претходног активирања, експлодирале су у својим лежиштима, пошто су претходно предузете мере за осигурање грађана. До 7. новембра 1944. године у Београду је уклоњено и учињено безбедним 4.158 мина, 76.298 граната, 7.270 бомби, 4.385 кг експлозивног материјала и многобројне друге комбинације састављене од мина, бомби и експлозива, које су достизале и до 8 кг. Највише мина, различитог система, дејства и снаге, било је постављено око Жељезничке станице (800), на колосецима, у Електричној централни, на Савском мосту, на Белим Водама (800), и у другим јавним зградама и инсталацијама. Совјетски минери уклонили су мине и у Земуну, на Ада-Хуји, у околини Београда и у тунелима на прилазима главном граду. Упркос настојањима Команде града да се град што пре претражи и очисти од мина жртве нису могле да се избегну. У Београду и у његовој околини (Железник, Ритопек и Болеч) до 25. новембра 1944. погинуло је од мина и заосталих граната око 150 лица, већином деце.⁵

II

Од групе партијских руководиоца, које је ПК КПЈ за Србију упутио 18. октобра у Београд, формиран је истог дана или сутрадан, 19. октобра, Месни комитет КП за Београд, који је радио до избора новог МК на првој месној партијској конференцији 4. фебруара 1944. године. Пред првим МК у ослобођеном Београду налазио се непосредни задатак да обнови партијску организацију и СКОЈ, помогне образовању масовних организација (ЈНОФ-а, АФЖ-еа, УСАОС-а, Синдиката) и органа власти. Неколико дана по ослобођењу Београда, 26. октобра, образован је први Извршни народноослободилачки одбор Београда (ИНОО). Одбор ЈНОФ-а Београда јавно се обратио грађанима главног града 27. октобра прогласом, под основном паролем „Све за фронт — све за победу“. Од оснивања ЈНОФ-а масовни политички живот у ослобођеном граду Месни комитет спроводи преко ове организације. По установама, предузећима и насељима стварају се орга-

низације ЈНОФ-а, а његови саставни делови су и организације омладине (УСАОС) и жена (АФЖ) у оснивању, као и радника после оснивања Јединствених синдиката (ЈСРНЈ) јануара 1945. Политичко-организациони рад Месног комитета био је основна претпоставка сређивања прилика у граду и нормализације живота. МК се у овом раду ослањао и на Команду града, као први орган власти у ослобођеном Београду. Он добија подршку и упутства за рад и од виших партијских органа: ПК КПЈ за Србију и ЦК КПЈ, док се ИНОО ослања на помоћ Авноја, НКОЈ-а, АСНОС-а и од априла 1945. Народне владе федералне Србије.⁶

Војни органи (Команда града), Одељење заштите народа (ОЗНА) и политички органи предузимају мере да у ослобођеном граду осигурају безбедност грађана и заштите њихову имовину. Непријатељ је био протеран из града, али су се у њему задржале поједине групе и појединци, којима је била пресечена одступница. И поред одласка дела грађана у унутрашњост због бомбардовања 1941. и 1944, становништво Београда се и у току рата принављало из редова многобројних избеглица, сарадника непријатеља и припадника квислиншких организација. У Београду су се 1941 — 1944. налазила и снажна упоришта грађанских снага из чијих су се редова попуњавале формације Д. Михаиловића, М. Недића и Д. Љотића. Део грађанских снага, привидно неутралан, чекао је да наступи њихов час у тренутку ослобођења. Београд је био центар и седиште бивших српских грађанских странака и њихових вођстава. На те снаге рачуна Д. Михаиловић и после повлачења четничке главнине у Босну. У оквиру политике компромиса НКОЈ-а са представницима умереније буржоазије 1944. године, старе снаге у целој земљи очекивале су да уз подршку западних савезника обнове јавно рад. Изван ЈНОФ налазило се још доста грађана који су се с неповерењем односили према народноослободилачком покрету. Осим тога, рат још није био завршен, а Београд се налазио у близини фронта.

Органи безбедности обрачунавају се после 20. октобра са ухваћеним представницима квислиншких организација и покрета. Део ухваћених ратних злочинаца и сарадника непријатеља одговара пред војним судовима. Војни суд Првог корпуса НОВЈ судио је од 26. до 30. октобра и 2, 6, 10. и 18. новембра 1944. у Београду групи сарадника непријатеља и ратних злочинаца ухваћених приликом борби за ослобо-

ђење града и после завршетка војних операција, који су припадали немачким и квислиншким војним јединицама и политичким организацијама или преко штампе, као идеолошки вођи, радили против народноослободилачког покрета и нове Југославије.⁷

Сарадници непријатеља одговарају и пред специјалним судовима за дела против националне части. За преступе и злочине које су појединци учинили у току рата и тиме нанели штету угледу и части српског народа, АСНОС је новембра 1944. основао посебан суд. Задатак овог суда је био да, преко својих одељења на целој територији Србије, суди лицима која су за време непријатељске окупације извршила злочин или преступ против српске националне части, који се нису могли квалификовати као велеиздаја или помагање окупатора у вршењу ратних злочина. За злочине су сматрани политичка, пропагандна, културна, уметничка, привредна, правна, административна и друга сарадња са окупатором и његовим сарадницима. Суд је имао привремено карактер. У његовом саставу налазило се 27 чланова. Одлука о установљивању овог суда предвиђала је временске казне (на одређено време) или доживотне, док се казна присилног рада изрицала највише до 10 година. Уколико би суд утврдио да у радњи оптужених постоје елементи за изрицање смртне казне, упућивао је предмет војном суду. Казна губитка националне части је укључивала и губитак грађанске части, казне лаког и тешког присилног рада и казну конфискације имовине.⁸

Овај суд је обележавао и издвајао из друштва и јавног живота лица која су радом и држањем под окупацијом укаљала националну част. Суд је изрицао пресуде генералима бивше војске за анационално држање у логорима, сарадницима непријатеља који су упућивали омладину на принудни рад, тровали народ фашистичком пропагандом, снабдевали немачке оружане снаге, радили у управи и правосуђу окупатора и квислинга, држали предавања на Универзитету и радио-станицама. Радници и намештеници подносили су пријаве против управа предузећа која су окупатору лиферовала оружје и други материјал.⁹

Основан поменутом Одлуком АСНОС-а 11. новембра 1944. овај суд је у Београду први пут заседао 24. јануара 1945. у дворани ИНОО-а града Београда.¹⁰

Пријављивање непријатеља сматрано је за „родољубиву дужност“. Милош Јовановић, тужилац суда, апеловао је почетком априла 1945. на грађане да пруже већу помоћ суду. У свом апелу Јовановић је исти-

ца да је непосредно после ослобођења колебање грађана имало своје корене у ширењу непријатељске пропаганде да ће „доћи нешто треће“. Диференцирајући пријаве од денунцијација (достава) по мерилу да су прве служиле да се ослободимо непријатеља, а друге помагале окупатору, тужилац је подношење пријава третирао као грађанску дужност и родољубиво дело.¹¹ ИНОО града Београда поднео је 12. маја 1945. предлог Председништву Народне скупштине Србије да се за територију Београда образују два већа суда за суђење злочина и престапа против српске националне части. За чланове већа предложени су Тома Бунушевац, асистент Универзитета, председник одбора ЈНОФ-а бившег VIII рејона, Александар Секулић, радник, Петар Омчикус, Живка Милић, домаћица, Олга Благојевић, професор, Илија Илић, радник, Милијан Даниловић, кројач, Андрија Вујасиновић и Милан Радосављевић, судија, као секретар већа.¹² Почетком јула 1945. Председништво Народне скупштине Србије донело је и одлуку о укидању овог суда, месец дана пред сазивање АВНОЈ-а и његово претварање у Привремену народну скупштину (ПНС), јер је његова улога била завршена.

Држећи се принципа о кажњавању ратних злочинаца, који су утврђени у рату између савезничких сила и прокламовани у Московској декларацији из 1943. године, руководећи органи ДФЈ предузели су мере да благовремено утврде злочине које су окупатори и њихови сарадници извршили у току рата над народима Југославије. У Декларацији Привремене владе ДФЈ од 9. марта 1945. је стајало: „Влада ће обратити потребну пажњу на питање строгог кажњавања ратних злочинаца, агената окупатора и народних издајника, како кривци, укаљани крвљу народа, не би избегли заслужену казну. То од нас траже стотине хиљада невиних жртава“.

ИНОО Београда је већ 5. јануара 1945. одлучио да се образује Градска комисија за утврђивање ратних злочинаца. Ову комисију су сачињавали: Лазар Савићевић, председник, Вучко Ивковић, потпредседник, Никола Бобић, секретар, Станислав Самарцић, Јован Јанковић, Бранко Максимовић, Вида Милојевић, Милан Дракулић, Војислав Мишић, Марко Никезић, Лепосава С. Жујовић, Михаило Максимовић, Нада Милановић, инг. Љубомир Ивковић и Варвара Костић. Одлука о установљењу Градске комисије предвиђала је да се формирају и рејонске комисије у споразуму са Градском комисијом.¹³

Органи власти траже од грађана да пријаве злочине, било нанете њима лично, њиховој породици, било суграђанима. Под злочинима су подразумевана убиства, телесне повреде, интернирање, пљачка, паљевина, давање података на основу којих су вршене репресалије, шпијунажа, пропаганда. Подаци и доказни материјал не достављају се само за извршиоце него и за организаторе, наредбодавце, подстрекаче, духовне зачетнике и помагаче, који су на ма који начин помогли извршењу злочина. Посебно се тражило да избеглице, интернирци, ратни заробљеници, Јевреји, грађани који су хапшени од Специјалне полиције пријављују ратне злочине.¹⁴

Градска комисија је радила као повереништво Земаљске комисије Србије за утврђивање злочина окупатора и његових помагача. ИНОО је, у сарадњи са Градском комисијом, организовао и ексхумацију жртава.¹⁵

III

Ослобођење Београда наметнуло је међу првим задацима раскрчавање рушевина. МК партије је преко ИНОО и ЈНОФ покренуо грађане, који нису били мобилисани у јединице НОВЈ, првенствено омладину, на рашчишћавање улица, оспособљавање јавних зграда за рад, чишћење трамвајских линија, рушење непријатељских бункера и барикада. Првих месеци по ослобођењу град је личио на узаврелу кошницу. Високи степен разарања и предстојећа зима давали су овом послу најважније обележје, заједно са мерама за обезбеђење исхране, огрева и обнављање оштећених стамбених зграда.

У најоштријој форми јављало се застакљивање јавних и стамбених зграда. Првенство застакљивања добиле су болнице и војне установе. Приликом ослобођења града у њему је затечено свега 10.000 м² стакла. Према првим проценама Београду је недостајало, међутим, 300 вагона стакла. Команда града и Удружење стаклорезачких радника позвали су све стаклоресце из Београда да се јаве на рад. Специјална комисија ИНОО набављала је стакло за потребе Београда у Банату, где су Немци били сместили целокупну производњу панчевачке фабрике. Поред стакла ИНОО је у Банату и у Бачкој набављао и преп.¹⁶

Огроман број разрушених и оштећених зграда доводио је у питање смештај грађана пред предстојећу зиму. У најоштријој стамбеној ситуацији нашли су се они рејони града који су били најтеже погођени разарањима. Из ових рејона грађани су пресе-

љавани у крајеве Београда који су били мање настрадали. Истовремено са акцијом да се угрожени грађани сместе, текла је поправка оштећених зграда преко Техничке дирекције Београда. Власницима оштећених зграда давани су стручни савети и испоручиван материјал (цреп, креч, цемент, итд.). Они су обавезани да рашчисте рушевине, сруше куће склоне паду, да ослободе и учине пролазним тротоаре и коловозе. Градња нових објеката је забрањена.¹⁷ Рушење зграда склоних паду, које нису спровели грађани, преузимао је на себе ИНОО, преко техничких органа, измирујући расходе преузимањем грађевинског материјала. На терет приватних власника зграда падала је и оправка тротоара у дужини куће. По одлуци ИНОО-а власници су расходе оправки пријављивали као ратну штету.¹⁸

ИНОО је у марту 1945. предвидео средства од 200 милиона динара за оправку комуналних зграда, али то није доводило у питање даљу примену добровољног рада.¹⁹ Ради што „бржих и спешнијих радова“ на отклањању штете претрпљене од бомбардовања и непријатељске окупације, ИНОО је 1. марта 1945. образовао Фонд за обнову Београда у који су се сливале дотације предвиђене буџетом и новчане казне убрране по грађевинском закону.²⁰

Занимљиво је, међутим, да је ИНОО још децембра 1944. усвојио Одлуку о расписивању зајма за обнову Београда, која није примењена. По тој Одлуци расписивао се зајам од 2 милијарде динара искључиво за обнову и унапређење привреде. Исплату зајма осигуравао је Извршни одбор целокупном својом имовином. Зајам се расписивао на 20 година, с тим што је био подељен на три трансхе: једна од милијарду динара и друге две од по 500 милиона динара.²¹ Расписивање овог зајма пада у исто време када се у Техничком одељењу ИНОО-а рађају идеје о отварању што више дечијих културно-забавних центара по парковима и на слободним површинама. Свакодневне тешкоће и груба послератна стварност, испуњена немаштином, није могла да убије погледе у будућност. „Чињеница је, каже се тим поводом у једном реферату, да су београдска деца најодушевљенији сарадници на нашој народној ствари, да се она свим срцем предају народноослободилачком покрету и да дају себе у свим акцијама омладинске организације. Али, ето, чињеница је и то да је о њиховим стварним потребама најмање вођено рачуна. Иде пролеће, лето, деца ће хтети после рада и школе више сунца, ваздуха, више простора за своју игру и разоноду.“

„Руководно тело и стваралац“ урбанистичке и грађевинске политике Београда у освит нове фазе развоја града је Техничко одељење Извршног одбора. Већ у јануару 1945. у овом Одељењу сазрела је концепција далекосежне будуће изградње Београда. Непосредни стамбени и грађевински проблеми порушеног града нису у заносу ослобођења искључивали епизије о новом граду на обалама Саве и Дунава. Та концепција полазила је од процене да Београд има све природне, географске и саобраћајне услове да постане главни привредни, културни и политички центар Балкана и југоисточне Европе. Предвиђало се да развој и изградња Београда теку усаглашени са планом обнове Србије и Југославије. Председништво Извршног одбора подноси децембра 1944. предлог АСНОС-у у коме стоји: „Пошто Београд, као главни град федералне Србије и као главни град Југославије, мора бити изграђиван и економски подизан не само тако да буду задовољене уже потребе становништва града Београда већ се морају вршити и такви радови који ће бити од економског, културног и политичког значаја и за Србију и за Југославију, па обзиром на ту чињеницу, поставља се питање финансијског учешћа и помоћи целог нашег народа у радовима на што бржем провођењу планске обнове и изградње Београда.“²³

На иницијативу и под надзором Команде града започела је оправка електричних и водоводних уређаја, тако да је велики део Београда добио осветљење и воду одмах по ослобођењу. Прво је прорадио довод воде из Белих Вода, док је обнова порушених инсталација за прераду воде код Шест топола и бунара на левој обали Саве започела тек неколико месеци касније.²⁴ Обављене су и најнужније оправке канализације, која је имала 40 великих кварова, што је угрожавало становништво града од епидемија.

После ослобођења у граду је затечено само 8 исправних трамвајских кола. Прва трамвајска линија је прорадила 7. новембра 1944. године: од Вуковог споменика до Електричне централе (5 моторних кола). Број кола у саобраћају постепено се повећавао о чему говоре следећи подаци: 12. децембра 1944. — 14 кола; 25. децембра — 17 моторних кола; 5. јануара 1945. — 19 кола; 8. фебруара 1945. — 21 моторна кола; 6. априла 1945. — 28 моторних кола. За свега 5 и по месеци у граду су прорадиле линије: 1, 2, 3, 6 и 10 са укупно 35 трамвајских кола. Неке линије нису пуштене у саобраћај у целини него само њихове деонице, већ према степену обнове.²⁵ Трамвај

од Сајмишта до Земуна пуштен је у саобраћај 4. децембра 1944. године. Успостављањем аутобуске везе Земун—Београд, готово годину дана касније, олакшан је прелаз путника и грађана из Србије и Београда у Срем.

ИНОО је покушао да набави трамваје и гориво марта 1945. у суседним земљама: Румунији и Бугарској. У Румунију су упућени Грга Јанкез и Петар Никезић, а у Бугарску Бранко Максимовић, Јован Јанковић и Макс Арнес. Представници Извршног одбора боравили су у Софији од 1—8. марта 1945, али нису успели да набаве возила. Бугарска је тада водила преговоре са СССР и Шведском око набавке трамваја. Софијска општина уступила је Београду само 10 трамвајских кола (5 моторних и 5 приколица), која су морала да се претходно поправе, као и 10 камиона без гума, тако да се може узети да ова привредна мисија београдских одборника у иностранству у пролеће 1945. није успела.^{25a}

Крајем 1944. Београд је већ имао успостављену телефонску мрежу са скоро свим местима у унутрашњости Србије, са градовима у Срему и Банату, а у Бачкој са Новим Садом и Суботицом. Што се тиче телеграфских линија, предстојало је да се ускоро пусти у рад линија Београд—Софија. Завршетком рата, телефонско-телеграфске везе су јуна 1945. успостављене на линијама: Београд—Загреб, Београд—Љубљана, Београд—Сарајево, Београд—Скопље, Београд—Ниш и посредним путем Београд—Цетиње. Квалитет ове везе је био прилично слаб, јер су коришћене гвоздене жице. Предстојало је да се између Београда и Загреба, Љубљане, Скопља и Ниша ускоро обнове уређаји и за више разговора истовремено. Међународни поштански и телеграфски саобраћај обављао се јуна 1945. са Великом Британијом, САД и СССР.²⁶

Обнова Београда, а пре свега снабдевање становништва и сређивање живота након ослобођења, зависило је првенствено од повезивања града са својом околином и унутрашњошћу земље. Обнављање саобраћаја започињало је непосредно по престанку војних операција или, на неким пругама, текло упоредо са померањем фронта (Земун—Загреб). Пруга Београд—Ниш пројектована је већ 6. децембра 1944. године после оправке тунела код Сталаћа. Линијом Земун—Загреб први воз је прошао 15. јуна 1945. године. На овој централној жељезничкој магистралу недостајао је мост код Београда да би се добила директна веза Солун—Трст. Везе између Београда и Баната оствариване су преко трајекта Смедерево—Ковин, чији је капацитет износио 24 вагона робе. Преко овог трајекта обављало се од 16. децембра 1944. снабдевање Трећег украјинског фронта у време совјетске офанзиве у Мађарској. Мада је мост преко Дунава код Новог Сада био привремено довршен 10. јуна 1945. (преко шлепова), директну везу Београда са Бачком ометао је разрушени тунел код Чортановаца. Због стања у коме се налазио овај тунел, Бачка још јуна 1945. није могла да се непосредно укључи у линију Београд—Загреб.²⁷

Обнова ових линија носила је привремен карактер. Од Београда до Ниша путовало се 12 до 14 сати; од Новске до Земуна био је поправљен само један колосек; на друму Београд—Крагујевац од 8 порушених било је оправљено свега 5 дрвених мостова. После ударничке оправке жељезничког моста на Морави код Краљева, у Београду се 1. маја 1945. очекивао први воз из Краљева.²⁸

Тешкоће повезивања Београда са осталим деловима земље и својом околином потицале су највећим делом због срушених мостова на Сави и Дунаву. Везе са Сремом омогућавао је земунски пешачки мост, који је, у заједници са совјетским војницима спасао 20. октобра 1944. учитељ Миладин Зарић, спречавајући Немце да га баце у ваздух.²⁹ За разлику од овог дрвеног земунског моста, Немци су приликом повлачења минирали камене стубове и читаву челичну конструкцију жељезничког моста од једне до друге обале Саве. Од октобра 1944. до јануара 1945. конструкција овог моста лежала је дубоко уроњена у Сави. Везе између Београда и Баната оствариване су поред ковинског и преко земунског трајекта, мада су они били недовољни да задовоље нарастале потребе превоза робе и путника, због чега је на обалама Саве и Дунава чекало неотпремљено на стотине вагона робе.

Обнови Београдског пристаништа приступило се такође без оклевања. Носилац и организатор обнове пристаништа била је новообразована Секција за изградњу пристаништа — Београд. Најпре се пришло обнови кеја, а у току првомајског такмичења 1945. и обнови порушених дизалица. Потопљени бродови вадиле су се коришћењем голе радне снаге и примитивним техничким средствима у недостатку дизалица. Трећи дан по ослобођењу Београда започела је обнова овог бродоградилшта, тако да је до маја 1945. генерално оправљено 9 шлепова; на 20 шлепова извршене су

оправке на води; оправљено је и 20 чамаца; изграђене су две пловеће болнице („Прењ“ и „Козара“) и оспособљено више бродова за пловидбу („Словенац“, „Јошаница“, „Нера“, „Лабуд“, „Бертолд“, „Касије“, „Милетић“, „Пегл“).³⁰

IV

Индустријским предузећима и занатским погонима руководе после ослобођења управе предузећа и синдикалне организације. Односе између управа и синдикалних подружница карактерише 1945. неразграниченост односа. Честе су појаве да се управитељи жале да су синдикати преузели „власт“ у предузећу. До завршетка рата предузећа углавном раде за војне потребе, иако се налазе у оквиру Државне управе народних добара (ДУНД). Месни комитет критикује фебруара 1945. организацију производње у овим предузећима и кадровску политику ДУНД-а. Од партијске организације захтева се да осигура долазак „поштених људи“ за чланове управе и на места делегата у државним и привредним предузећима. Сва индустријска предузећа налазила су се почетком 1945. под надлежношћу Савезног повереништва индустрије што је, по оцени Месног комитета, ометало њихов успешнији рад. Реорганизацијом управљања у фебруару 1945. ово повереништво требало је да задржи само 11 најважнијих фабрика а да остале преда федералној Србији, која би део предузећа уступила Извршном одбору. Предмет критике Месног комитета погађа и производњачке задруге, које су добијале од власти приватне радионице, претварајући се у „акционарска друштва“.³¹

Оштећена предузећа, са старим и истрошеним машинама, делимично демонтираним уређајима, борила су се након ослобођења са бројним недаћама: оскудицом стручњака, делова за машине, погонског горива. Предузећа послују без финансијских средстава и кредита. Нестација сировина је општа појава и објективног карактера. Према мишљењу Месног комитета, ову оскудицу појачавали су власници фабрика, скривајући сировине или продајући ове на црној берзи.³² Насупрот великим потребама за индустријском робом, предузећа су прве године после ослобођења радила са смањеним капацитетом. У штампи се наводи да „Змај“ ради са капацитетом од свега 37%, а „Рогожарски“ чак са мање од 30%; у „Београдској текстилној индустрији“, на обали Дунава, радило је од 670 машина свега 310, јер су друге биле оште-

ћене, или није било сировина. Смањена производња није утицала на то да се не форсира такмичење међу радницима и између појединих одељења. Извесна предузећа спроводила су у тим условима преоријентацију производње.³³

Извршни одбор Београда је преузимао под своју управу и приватна индустријска предузећа која нису долазила под удар експропријације и чији власници нису били одсутни, уколико је налазио да то користи јачању привредне обнове. Такви случајеви ипак су се најчешће дешавали на иницијативу власника, који су нудили своја предузећа на бесплатно коришћење и послугу алата до окончања рата, под условом да Извршни одбор обезбеди сировине, електрични погон и радну снагу. Извршни одбор није, међутим, преузимао обавезу да особље ових предузећа ослободи војне обавезе, што је често било главни мотив сопственика.³⁴ Власницима реквирираних предузећа, која су радила за потребе Извршног одбора, исплаћивана је месечна накнада у новцу на бази „закупног уговора“.³⁵ Сем подржављених предузећа, у обнову су укључивана и приватна предузећа, мада су она имала исте муке са сировинама, горивом, радном снагом, стручњацима. Док рат није завршен, а нарочито касније до национализације, ова оскудица у приватним предузећима била је још оштрија него у предузећима државног или задружног сектора, због „маћехинског односа државе“ према власницима, па и неповерења власти у њихову добру вољу према новом поретку. У предузећима у режиму приватне својине, нарочито после завршетка рата, јављају се и сукоби између власника и Синдиката око плата радника. Синдикат је, по правилу, предлагао највише плате за раднике, а власник „аминовао“ из страха или равнодушности за пословање, мада нису ретки и случајеви да се он борио за давање нижих плата радницима.³⁶

Првих месеци по ослобођењу Београда формира се више градских привредних предузећа за комуналне услуге. Београд пре рата није имао традицију оваквих предузећа јер су осветљењем, саобраћајем и водоводом управљале дирекције београдске општине: Дирекција осветљења, Дирекција трамваја и Дирекција водовода. Ове службе издвојене су из састава управе Извршног одбора фебруара 1945. године. Извршни одбор наместо ранијих дирекција ствара следећа предузећа: Београдско електрично и саобраћајно предузеће (БЕЛСАП), Београдски водовод (БЕВОД), Градску економију (ГРАДЕК) Комунално грађевинско

предузеће (КОМГРАП) и више радионица које је Извршном одбору предао ДУНД. Комуналним пословима у Београду бавило се и Електрично предузеће Србије (ЕПС). Извршни одбор формира и Градско набавно предузеће (ГРАНАП), из којег се издвајају предузећа: Градско текстилно (ГРАТЕКС), „Огрев“ и „Млеко“. ГРАНАП је 1. маја 1945. преузео имовину Одељења за снабдевање Извршног одбора. На челу ових великих предузећа, која чине језгро комуналне привреде града у настајању, налазили су се Извршни одбор града, управни одбор и директор. Извршни одбор је спроводио контролу предузећа преко свог Техничког одељења, постављао чланове управног одбора, водећи рачуна да најмање две трећине буду из редова службеника предузећа. Редовним пословањем предузећа руководио је директор.³⁷

Почетно оживљавање привреде укључује и обнављање занатства. Од ослобођења Београда до почетка октобра 1945. организовано је у граду 30 занатских произвођачких задруга. Из овог задружног покрета произишле су обућарске задруге: „Напредак“, „Србија“, „Солид“, „Рефлекс“, „Слога“, „Чукарничка задруга“, „Трудбеник“ итд. Фебруара 1945. у обућарске задруге учлањено је око 60 радника, а у кројачке око 100 радника и мајстора. На иницијативу привредне управе и Занатске коморе, обућарске и кројачке задруге изјашњавају се фебруара 1945. за рад по приступачним ценама и за квалитет услуга.³⁸ Због недостатка стручњака и сировина, рад задруга је ипак био испод просечног учинка. У Београдским предузећима је радило 40% до 50% фактички непродуктивних радника. Пренатрпаност радника је са своје стране још више утицала на смањивање производње. Привреда се због сувишне радне снаге — по оцени једног партијског саветовања — налазила пред избором једне од три следеће алтернативе: отпуштања радника, скраћивања радне недеље на три дана и радног дана на 6 сати.³⁹

Рат је проредио и приватно занатство. Док је у Београду 1941. било 6.849 занатских радњи, а у првој половини 1944. — 4.735, дотле је јануара 1945. регистровано свега две трећине од предратног броја радњи, тј. 4.227.

Група заната грађевинске струке (молери и фарбари, лимари, инсталатери, стаклоресци, керамичари, тапетари, декоратори) нашла се после ослобођења Београда у неповољној ситуацији (и поред великих зарађања и потреба грађевинске обнове) због несташнице материјала и алата. Изузетак

донекле чине само стаклоресци, јер су извесне залихе стакла затечене у Београду или доцније прибављене из Баната. Дрвопрерађивачи су радили за најнужније потребе НОВЈ. Занатлије металне струке су делом били погођени услед недостатка сировина (бравари, механичари), али су другим делом (часовничари, златари, оптичари, гравери, казанџије) обављали ситније послове за грађанство. Текстилци, торбари, опанчари и обућари радили су углавном ситније оправке („крпеж“). Међу занатлијама једино су нормално радили вуновлачари. У граду је јануара 1945. било и 35 радњи произвођача разних сурогата (кафа, цимет), док их је пре рата било свега 10. Увећао се и број фотографа. Рад су обновили и готово све занатлије прехранбене бранше (пекари, посласличари, кобасичари, месари). Што се тиче прерађивача хартије њихов број се сматрао као довољан. Произвођачи хемикалија смањили су се за 20%. Занатлије, које су пружале личне услуге (бербери, фризери, козметичари), обновили су рад, али у смањеном обиму, због недостатка струје и огрева. Грађевинари су до јануара 1945. оспособили око 80% грађевинских и зидарских радњи, док је за оживљавање електротехничких радњи предуслив био развијање грађевинске и индустријске делатности. Општи предуслов за развој занатства у Београду је био повећање снабдевања сировинама, електричном енергијом и давање кредита занатлијама.⁴⁰

V

Ове прве акције обнове града од ратних последица и сређивање прилика инспиришу и организују партијска организација и органи власти. Непосредни носиоци рада су грађани и омладина преко масовних организација, Београђани мобилисани у радне батаљоне, стручни и физички професионални радници. Масовне радне акције постају трајна појава. Поред радног учинка, ове акције имају и манифестациони политички карактер, представљајући спољни знак прихватања нове власти као своје и давања подршке мерама које та власт спроводи. Преко ових акција изолују се и стављају под непрекидни политички и психолошки притисак остаци старих снага и њихови представници у Привременој влади ДФЈ и касније у Привременој народној скупштини. Извори радног залагања скривени су у подршци становништва града новом поретку и уверењу да је то почетак постављања основа срећнијег и слободнијег друштва у најнепосреднијој будућности. Фи-

зички рад и радни полет грађана је основна претпоставка обнове у условима општег сиромаштва и исцрпљености извора коју је за собом оставила окупација. У каснијем развоју култ физичког рада у разним облицима (добровољни рад, прековремени рад, такмичење и ударништво) основни су извор акумулације, што је судбина свих неразвијених друштава.

Први организациони облик обухватања омладине у ослобођеном Београду су радне бригаде, батаљони и чете. Почетком новембра 1944. први рејон Београда окупљао је 500 омладинаца, трећи 414, четврти 300; шести рејон је имао седам радних чета са око 400 омладинаца; седми рејон је окупио 700, а девети 500 омладинаца; десети рејон је имао радни батаљон са 170 омладинаца; једанаести рејон је образовао радну бригаду од 500 омладинаца; у дванаестом рејону две радне чете имале су 100 омладинаца а у тринаестом три радне чете обухватају 200 омладинаца.⁴¹ Омладина Београда предњачи на физичким радовима, везаним за ублажавање ратне пустоши у рођеном граду. Јануара 1945. сваки омладински „одељак“ у Београду дао је по један вод, снабдевен алатом, за сечу дрва на Руднику и Црном врху. Трећа бригада из Београда започела је рад на Црном врху 16. јануара 1945. а завршила акцију 10. фебруара, исекавши 420 м³ дрва.⁴² Ударници са сече дрва образовали су фебруара 1945. штаб за прикупљање берача кукуруза на пољима Срема и јужног Баната, где је било остало необрано 18.000 јутара кукуруза. Први радници и раднице из Београда отишли су на брање кукуруза у Војводину још новембра 1944, остајући на раду 4 месеца. Одзив за брање кукуруза фебруара 1944. није, међутим, наишао на одзив у Београду, због чега је било предлога да се спроведе принудна мобилизација, или да се за време акције обустави рад школа и курсева. Што се тиче запослених грађана и ђака, Месни комитет је 24. марта 1945. заузео став да се агитација за одлазак радника у Срем не спроводи у Београду. Полазећи од тога да је београдска привреда радила за фронт, Месни комитет је слање радне снаге на пољопривредне радове оценио као „штетно и неправилно“.⁴³

Кроз акције на привредној, социјалној и културној обнови и политичке манифестације, ЈНОФ се организационо учвршћивао, повећавао број чланства, настојећи, по директиви Месног комитета, да се ослободи секташтва и ускости. ЈНОФ је носилац агитације за пријављивање грађана у радне батаљоне, учешће омладине у раскрчавању

рушевина, чишћењу града, прикупљању сировинских отпадака, одазивању грађана на рад у Срему. ЈНОФ организује помоћ пострадалим крајевима. Акције за слање пакета рањеницима и борцима иду такође преко ЈНОФ-а. Децембра 1944. године жене организоване у АФЖ-у четвртог рејона покренуле су кампању за даривање рањеника, која је непрекидно трајала 32 дана. Рејонски одбор АФЖ-а покренуо је грађанке бројних улица које су наизменично ишле и односиле пакете. Жене су остављале своје куће о празницима и крсним славама и проводиле време у болницама. Чланице АФЖ-а јављају се на санитарске курсеве, дају крв, раде у народноослободилачким одборима. Оне израђују одећу, купе намирнице, сакупљају новчане прилоге, ваде из „сандука“ и последње ствари за борце. Једна кампања сустижала је другу. Црвени крст је за Нову годину 1945. спремио 10.000 пакета за рањенике. Сабирна акција за помоћ рањеницима и борцима на фронту спроведена је у Београду од 10. до 25. фебруара 1945. Овом акцијом, која је падала уочи пробоја Сремског фронта, руководио је Градски акциони одбор. Окружни одбор за хитну помоћ рањеницима упутио је такође апел становништву Београдског округа, у коме је стајало: „Мајке и сестре, ваши другови и браћа, израњавањени у овој крвавој борби, од вас очекују помоћ, у вас гледају, одвајајте од себе, од својих девојачких спрема: покриваче, чарапе, сламарице, и шаљите их онима који несечебично дадоше своју крв за наше ослобођење“.⁴⁵

Истовремено са кампањом за помоћ рањеницима и борцима на фронту, извођена је акција за помоћ пострадалим и попаљеним крајевима Југославије. Иницијативу за ову акцију дала је омладина Србије на Првом конгресу УСАОС-а. Одзив за давање помоћи био је према оновременој штампи више него масован: радници су се одрицали надница, борци су уступали приход од приредби, омладинци су прикупљали помоћ по улицама.⁴⁶

Организације и чланови ЈНОФ-а помажу народноослободилачке одборе у готово свим пословима: „фронтвци“ проверавају молбе за станове,⁴⁷ пописују сиротињу, сузбијају просјачење, пописују болничке кревете, дају мишљење о грађанима и њиховом владању („карактеристике“). Поједини одбори ЈНОФ-а преузимају на себе смештај угрожених породица. Организујући рад на обнови, неки одбори ЈНОФ-а проводе једнодневну мобилизацију грађана.⁴⁸ Одбори ЈНОФ-а образовани у појединим предузећима и радионицама након ослобођења — носиоци су њихове обнове, оспособљавања

за рад предузећа и оживљавања производње.⁴⁹

Једна од најважнијих акција ЈНОФ-а после ослобођења града је организација „ударне недеље“ проглашене од стране VIII рејона ЈНОФ-а децембра 1944. Ову „ударну недељу“ припремали су технички одбори ЈНОФ-а састављени у VIII рејону од 2 члана одбора блокова и одбора свих предузећа и установа за чишћење улица и рушевина. Преко низа предавања („Шта је то ударна недеља“, „Шта значи бити ударник“, „Како ћемо поступати са грађанима у ударној недељи“), „фронтници“ су добијали упутства како да покрену грађане на рад. Акција је обухватала: 1. чишћење улица; 2. прикупљање скија; 3. скупљање помоћи за сиротињу; 4. прикупљање вуне; 5. давање крви. Пропагандни одбор ЈНОФ-а упознао је, преко плаката, грађанство о акцији. Ударна недеља је започела 4. а завршена 11. децембра 1944. Ради давања примера, у VIII рејону су првог дана у раду учествовали председник одбора и председници блокова. Пре акције било је одборника који су предлагали да се грађани покрећу на рад путем милиције. На Чубури и Пашином брду је за мобилизацију коришћена у први мах милиција. Тек са потискивањем принуде и политичком мобилизацијом грађана ЈНОФ је постигао да на рад изведе све грађане: од седих генерала Илије Петровића и Николе Аранђеловића са Котеж неимара до малишана од 6—7 година са Пашином брда. Уопштавајући резултате „ударне недеље“, одбор VIII рејона ЈНОФ-а је извештавао Градски одбор ЈНОФ-а: да је дух ударништва продро у масе и овладало уверење да заједничким радом може много да се уради; повећао се број чланова ЈНОФ-а; прикупљено је доста материјала, новца и скија; рашчишћен је и раскрчен рејон. Расплињавање многих акција у ширину и неизменично давање разних задатака без предаха, утицали су, међутим, на засићавање грађана и на појаве умора.⁵⁰

Културно-просветни одбори ЈНОФ-а су организовали зидне и усмене новине, приредбе и предавања. Зидне новине се излажу по домовима, рејонима и надлештвима. Радио-Београд је децембра 1944. завео свакодневно диктирање вести из фронтских новина „Реч по реч“ изјутра, што је био заправо „диктат“ за штампу у унутрашњости. Усмене новине се држе у окриљу ЈНОФ-а на теме о Титовом патриотизму, о француско-руском савезу, о психопатологији Немаца, о утисцима из окупације и заробљеништва. Приредбе су се састојале из рецитација и музичких тачака. Преко ЈНОФ-а се продају новине, учи руски је-

зик, посећују рањеници. У групама, којима је просечно присуствовало по 50 грађана, читају се колективно разни актуелни чланци: „Гретхен“, од Иље Еренбурга, „Мајданек — фабрика смрти“ од Бориса Горбатова и слични написи.⁵¹

Београђани, које није обухватала мобилизација, организовани су у радне батаљоне. Седиште организације радних батаљона налазило се у Чика-Љубиној улици бр. 19. У радним батаљонима налазили су се заједно грађани независно од професије: радници, судије, банкарски чиновници. Батаљони су коришћени за раскрчавање рушевина; затрпавање кратера од бомби; истовар муниције за војску и угља за електричну централу, транспорт угља из Костолца, Младеновца и Колубаре за Београд. Батаљони се употребљавају и за оспособљавање болница, фабрика и других предузећа за рад. На железничком мосту преко Саве радило је 400 радника, 300 дневно и 100 ноћу. По радним батаљонима организоване су кухиње у којима су се хранили радници. Децембра 1944. поставило се питање слања мобилизованих радника и на радове ван Београда, пре свега у базен Колубарских рудника угља и на напуштена немачка имања у Војводини, с тим што је радницима припадало, сем исхране, и право на накнаду за рад.⁵²

На рад су позивани мушкарци од 29 до 40 година, који се нису налазили у војсци или на пословима од првостепене важности. Политичке организације и штампа популаришу ову форму рада, истичући да то није „кулук“ или „арбатсдинст“ већ вид јачања јединства народа и помоћи грађанима који су у току рата више страдали. На раду се остајало од 8 ујутру до 6 увече, а понекад и ноћу. Нису ретке појаве да су поједини службеници из разних установа и надлештава (банака, судова, монопола, штедионица) тражили да их шаљу у радне батаљоне. Радни батаљони су у Београду радили на важним објектима: савском мосту, Аеродрому, Водоводу, дунавском мосту, Главној војној болници. Грађани, које су лекарске комисије оглашавале за делимично способне коришћени су углавном за лакше физичке радове: позиваре, курире, за административне послове, за љуштење кромпира у кухињама и мензама („кромпир батаљони“).⁵³

Док је део грађана сматрао овај рад као „домовински“, није мали број и оних који га узимају за неподношљиви терет. Органи власти и политичке организације позивају грађане да „достављају и раскривају“ противнике ЈНОФ-а, који саботирају прив-

редну нормализацију, чекајући „нешто треће“. У једном извештају НО IV рејона о раду радних батаљона стоји „... да је дужност свих нас да такве паразите прогањамо и демаскирамо на сваком месту, јер за њих неће бити никакве милости“.⁵⁴

У Београду су постојали: Централни радни батаљон, Радна бригада и радни батаљони по рејонима. У I рејону радни батаљон је имао 320 људи и био подељен на 9 радних чета. На челу радних батаљона налазили су се командант и комесар батаљона. Руководство над радним батаљонима у Београду је остварено преко ИНОО-а и одсека радних батаљона при рејонским народним одборима. Половином фебруара 1945. ИНОО је одлучио да служба радних батаљона уђе у састав Техничког одељења ИНОО-а, који је овлашћен да спроведе њену реорганизацију.⁵⁵

Радници су регрутовани и добровољно на конференцијама ЈНОФ-а. Део пријављених грађана био је смештен у касарнама и коришћен за неодложне радове, а већи део је опет радио само дању, одлазећи затим кући. Одбор ЈНОФ-а XIII одељка предлаже новембра 1944. да се приступи обавезној мобилизацији радне снаге као једином начину да се задовоље потребе за радном снагом.⁵⁶ У једном записнику НО II рејона из јануара 1945. стоји да је „срамота“ да се од 40 хиљада становника овог рејона не може регрутовати ни 200 обвезника за радни батаљон. После савлађивања најакутнијих проблема било је све теже мобилисати за радне акције грађане који нису подлежали војној обавези. Грађани су се извлачили на разне начине, а томе су помагале и поједине установе, захтевајући ослобођење својих службеника од радних обавеза. Груби радови, на чијем су извођењу учествовали ови радни батаљони, готово са разноврсном стручном и квалификационом структуром свог састава, као и сурова зима, још више су одбијале грађане од добровољног масовног учешћа у раду. На осипање радних батаљона утицало је и деловање старих снага. Дисциплина попушта и у Централном радном батаљону, чији обвезници, почетком јануара 1945. самовољно напуштају радна места.⁵⁷

На раду су суделовале и жене. Народни одбор IV рејона имао је у попису 8 хиљада радних обвезника разних годишта, од 1900. до 1927, позивајући свакодневно на рад по 100 до 120 жена.⁵⁸ ИНОО је међутим 26. јануара 1945. забранио коришћење женске радне снаге у оквиру радних батаљона или на сличним радним акцијама. По ставу ИНОО-а, све војне и друге установе, које

су тражиле женску радну снагу, морале су да се обраћају Команди града и органима Градског народног одбора.⁵⁹

Почев од 1. априла 1945, ИНОО је укинуо обавезан рад и радне батаљоне. Елементарни живот је у граду био углавном срећан, а рат се ближио крају. На рачун ових радних батаљона, ефикасности њиховог рада и стварне користи било је иначе и доста критике од партијских органа и органа власти.⁶⁰ У будућем раду на обнови Београда коришћени су плаћени радници, што није, међутим, искључивало добровољне радне акције преко друштвено-политичких организација. Поред професионалних радника, добровољних радних акција, јединица ЈА и техничара Црвене армије, на радовима у обнови Београда коришћени су и ратни заробљеници Немци, које је НОО добијао преко Министарства народне одбране.⁶¹

Радници Београда чинили су основну снагу обнове града и посебно његове привреде. Преко Синдиката, они заједно са намештеницима и чиновницима, носе петнаестодневно такмичење уочи 1. маја 1945. године. Према подацима штампе, најбољи резултати у овом такмичењу постизани су у Жељезничкој радионици, Синдикалној подружници ПТТ и Савезу бродараца и обалских радника. Током такмичења обалски радници повећавају производну норму за 35—40%. Једна група, коју су сачињавали 14 радника, истоваривала је за 8 часова нормалног рада 8 вагона, а „ударничким радом“, за исто време, 14 вагона угља. Број ударника се свакодневно повећавао. Квалификовани радници из машинске индустрије одлазили су у Војводину ради поправке трактора, што је такође улазило у план такмичења. Првомајско такмичење текло је у знаку пароле да се помогне фронту, ојача позадина и подржи привредна обнова. У такмичењу између рејона уводе се победничке прелазне заставице. Организатори такмичења критикују учеснике који су постизали учинак продужавањем радног времена уместо „упрошћавањем потеза“.⁶²

Сакупљањем сировинских отпадака (гуме, папира, стакла, гвозђа, костију, текстила итд.), радници и остали грађани, преко масовних организација, покушавају да надокнаде оскудицу сировина. Одељење обнове Извршног одбора апелује на грађане Београда да узму учешће у кампањи сакупљања отпадака од 24. до 31. децембра 1944. године. У овој акцији узимају учешће чланови свих масовних организација. Славалишта за пријем сировина распоређена

су по целом граду. Нарочито се осећала оскудица хартије, јер фабрика папира у Чачку није уопште имала сировина. Ове акције (за сакупљање „стакленог крша“, гуме) настављају се и после завршетка рата, у другој половини 1945, на истим или сличним принципима организације.⁶³

VI

Извршни одбор се од ослобођења до завршетка рата, па и доцније, борио да реши питање исхране становништва и снабдевања грађана огревом. Зима је била на прагу, а авет глади и студени немилосрдно је претила. Имајући у виду хроничну оскудицу коју је трпело становништво Београда за време окупације, привредну пљачку окупатора и високи степен разарања града и потпуну дезорганизацију живота у току борби за ослобођење, новообразовани Извршни одбор је покушао низом мера да у снабдевање унесе ред и организацију. Могућности града биле су веома ограничене, јер рат још није био завршен, Београд је слабо повезан са унутрашњошћу, залихе су биле незнатне, а војска имала првенство у набавкама.

На првој седници ИНОО-а од 26. септембра 1944. решено је да се Београд што брже повеже са Банатом и Сремом ради снабдевања. Оживљавање тржишта и довоз хране из околних села у Београд паралишу и непријатељска упозорења да НОВЈ у Београду врши принудан откуп намирница и реквизицију свих возила. Пропаганда непријатеља и пракса војних органа утицали су фактички на економску блокаду града и пресецање везе Београда са околним изворима снабдевања. Одбор је на истој седници дао подстрек приватној иницијативи, али је уједно заузео став против подизања цена предметима широке потрошње које су куповали сељаци.⁶⁴ Наредног дана ИНОО одлучује да из постојећих залиха отпочне снабдевање грађанства брашном преко приватних пекара, с тим да се сваком становнику главног града продаје по 300 грама хлеба или по 250 грама брашна дневно, рачунајући по цени од 50 дин. по килограму. Хлеб и брашно грађани су подизали код својих дотадашњих пекара на основу куповних књижица бившег Дириса (Дирекција исхране). У оквиру мера за оживљавање промета спада укидање наплате општинске трошарине, пијачне таксе и таксе за мерину, а с друге стране разговори са Командом града о олакшавању режима кретања грађана.⁶⁵ Припадници радних батаљона и милиције добијали су као додатак

још 300 грама хлеба. Храна нађена у склоништима бившег Дириса служила је за снабдевање дечијих домова и болница.⁶⁶ Дечијим кухињама Црвеног крста издавале су се бесплатно потребне количине брашна. Породицама припадника радних батаљона дељене су извесне количине кромпира и грашка.⁶⁷

На седници од 2. новембра 1944. ИНОО је донео више мера организационо-економске природе које питању исхране дају првенство. Бивша Дирекција исхране претворена је у Одсек за снабдевање. Одбор је такође одлучио да се оснује магацин за смештај ствари које су одузете на незаконит начин. ИНОО је закључио да се упути апел грађанима да пријављују сакривену робу. Непосредно у вези са исхраном грађана главног града ИНОО почетком новембра доноси више мера: предложено је да се врши замена мекиња за млеко; да електрична централа позајми потребну количину угља за народне ресторани; да се у народним ресторанима оброк од 100 грама хлеба даје по 30 дин.; да председник ИНОО-а затражи од надлежног штаба НОВЈ да се део ратног плена из Нове Пазове (1000 тона пшенице, 200 говеди и доста ситне стоке) уступи болницама, дечијим домовима, а по могућству и становништву. Тражено је 500 вагона сена за исхрану вучне стоке.⁶⁸ Настављајући са бригом око прехране становништва и сређивања тржишта, Извршни одбор 5. новембра одлучује да се Главној земљорадничкој сточарској задрузи у Београду одобри отварање Млекарске централе, с тим да она преузме на себе снабдевање млеком болница, домова за децу, болесника по приватним кућама, уз цену коју одреди одбор.⁶⁹

Снабдевање града није могло да се реши без помоћи виших државних органа, свих привредних чинилаца града и повезивања Београда са својим богатим залеђем: унутрашњошћу Србије и Војводине. Зато Извршни одбор 23. новембра 1944. овлашћује др Стевана Ђелинеа и Петра Никезића да се повежу са НКОЈ-ем, АСНОС-ом, земљорадничким задругама, трговачким предузећима и повереником за привреду НКОЈ-а ради предузимања мера за снабдевање становништва Београда животним намирницама.⁷⁰

Захваљујући овим мерама следовање брашна 1. новембра 1944. примило је 238.930 грађана Београда.⁷¹ Притицањем грађана, који су за привремено били напустили Београд, број лица на обезбеђеном снабдевању се повећао, износећи 5. децембра 1944. године 249.038.⁷²

Део промета обављао се и преко радничко-набављачко-потрошачких задруга. Поред ових, радиле су и задруге учлањене у Савез српских земљорадничких задруга. До почетка марта 1945. у Београду је било 80 хиљада задругара (укључујући чланове породица). НКОЈ и АСНОС имају своје посебне задруге, које су се налазиле у повлашћеном положају према осталима, јер су добивале одобрење за куповину намирница, превозна средства и зајмове. Расцепканост задруга умањује њихову улогу у промету. Месни комитет почетком марта 1945. даје директиву за спајање и интеграцију задругарства у Београду. Комунистима у пословном одбору службеничких задруга је наложено да се боре за спајање и смењивање дотадашњег пословног одбора.⁷³

Након ослобођења Београда команда Црвене армије је доделила угроженом становништву Југославије 50 хиљада тона жита, од чега је Београду припало 14 хиљада тона. Од преостале количине НКОЈ је доделио НОВЈ 6 хиљада тона, Источној Србији 5 хиљада тона, а остатак је био намењен опустошеним крајевима Лике, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Далмације, и других крајева када се ослободе. Тиме је за 4 месеца било осигурано снабдевање грађана Београда по 400 грама дневно на једно лице.⁷⁴

Очекујући почетак помоћи Администрације за помоћ и обнову Уједињених нација (УНРРА), Извршни одбор је тражио јануара 1945. године да Привредни савет ИНОО-а достави образложени захтев за помоћ УНРРЕ. Маја 1945. стигла је у Београд из западних извора већа количина кафе, шећера, конзервираног млека и какаоа, која се првенствено делила болесној деци и ранјеницима. Први пакети подељени су по дечијим болницама у Београду и у унутрашњости.⁷⁵ Партизанским породицама и сиромашним грађанима лекови су дељени бесплатно. Готово у исто време у Београд је стигло и 19 вагона лекова и санитетског материјала из СССР.⁷⁶

Ради пописа свих залиха робе затечене у Београду код приватних трговаца, Команда града је у два наврата издавала наређење да све количине робе морају да се пријаве рејонским одборима. Непријављена роба је конфискована.⁷⁷

Извршни одбор захтева да 300 пекарских радњи у Београду обављају искључиво свој основни посао: печење хлеба (капацитет ових пекара је достигао пола милиона килограма печеног хлеба), настојећи да власнике натера да напусте дотадашњи пасивни став, који се углавном сводио на поделу

брашна преузимањем од Извршног одбора. Истовремено ИНОО максимира цене хлеба, како би искључио посреднике из трговине овог основног предмета исхране, предвиђајући половином јануара 1945. цену за један килограм белог хлеба 150 дин., а за један килограм од 90% брашна 100 дин.⁷⁸

Да би побољшао економски положај грађана, Извршни одбор упућује јануара 1945. апел Београђанима да обрађују празне површине на подручју Београда. Извршни одбор је грађанима препуштао обраду површина које су биле државно власништво.⁷⁹ Према прорачунима, Београд је имао за засејавање поврћа 2000 хектара, а у околини града 3.500 хектара (Бежанијска коса, Земун, Панчевачки рит, Макиш, Жарково). Почетком марта 1945. било је издато под закуп 2.000 хектара, појединачно, или у форми колективног закупа. Такозване „колективне баште“ засниване су на заједничком раду, а подела вршена према резултатима рада. Организацију овог посла преузимала је на себе Пољопривредна радна градска секција (ПОРАГРАС), образована новембра 1944. уместо дотадашњег Пољопривредног градског одбора. На ову секцију прешло је прикупљање података о свим слободним и необрађеним површинама у атару града Београда, додељивање земљишта на обраду, популарисање повртарства, заштита усева помоћу милиције одељака. Ради избегавања шпекулације, основна површина земљишта за издавање је износила 500 м² за једно лице, а за установе или удружења и друге радне јединице 3—5 хиљада м² односно према броју чланова те јединице, месту и величини слободног земљишта за издавање.⁸⁰

Извршни одбор је сређивао стање и у продајној мрежи. Одељење за трговину, занатство и индустрију, марта 1945. спроводи ревизију дозвола за рад свих радњи у Београду, испитујући посебно околности под којима је издата дозвола за рад, да ли лице на које се водила радња ову стварно и води и на којој основи. Одлуке ИНОО-а су сагласно овоме забрањивале издавање радњи у пазакуп.⁸¹ Напоредо са подржавањем радничко-службеничко-потрошачко-набављачког задругарства, стварају се и прва језгра државне трговачке мреже („народни магацини“). Ова предузећа, чије је седиште било у Београду а делокруг рада на територији ДФЈ, добијају задатак да утичу на правилно образовање цена. Први такав магацин отворен је у Београду 16. јула 1945. У овом магацину сва се роба налазила у слободној продаји (сем бутера, који се издавао на књижице) и то по нижим ценама од оних које су привремено

важиле на тржишту. Новоосновано предузеће града „ГРАНАП“ преузело је на себе снабдевање становништва месом и масноћама.

Снабдевање Београда није могло да се оствари без приватних трговаца. У борби за снабдевање града, органи власти су прогонили шпекулацију и црну берзу, али нису ишли на искључење приватних трговаца из промета, него су — штавише — подржавали њихову делатност. Месни комитет је у пролеће 1945. истицао да чак није опасно ако се приватни трговци и богате, под условом да народна власт упоредо јача државни сектор привреде и на тржишту обезбеђује индустријске производе. Обарајући се на приватну трговину као на носиоца шпекулације, поједини органи власти у Београду су, међутим, били отишли исувише „улево“ и сасвим заочили приватну иницијативу. Док су до замене новца пијаце биле снабдевене, јер је постојао прећутан споразум с црном берзом, дотле су оне, након замене, нагло замрле. Иницијативу приватних трговаца је у промету кочио и начин добијања пропусница за кретање у Војводини, Мачви, Београдском округу, одакле се град претежно до округа.⁸²

Снабдевао, као и разнолике цене од округа АСНОС је 24. марта 1945. известио ИНОО да су резерве брашна одређене за Београд готово исцрпљене. Да би се обезбедио хлеб до нове жетве, АСНОС је захтевао да се изврши нови начин расподеле хлеба, водећи рачуна о категоријама корисника. Радници, који су радили теже послове требало је да добију већу количину хлеба, а остали грађани мању.⁸³

Поред ограничавања расподеле, намеће се и потреба набавке и обезбеђења житарица до нове жетве. ИНОО 25. априла 1945. упућује апел грађанима који су имали резерве брашна да се одрекну примања својих следовања. Спровођење ове штедње брашна и масноћа и њихова „правична расподела“ до нове жетве регулисани су Одлуком ИНОО-а од 8. маја 1945. Одлуком је предвиђено: 1. Да сви млинари, пекари, трговци, занатлије, задруге и сва приватна лица обавезно пријаве све количине брашна и жита по врстама, масти, зејтина и сланине до 31. маја 1945; 2. Домаћинства, која су имала залихе брашна преко 10 кг. по особи и преко пола кг. масти, зејтина или сланине по члану домаћинства, дужна су да их пријаве одсецима за снабдевање рејона у којима су становали. Пријављене залихе нису се, међутим, одузимале. Ова мера имала је за циљ само правилно распоређивање

постојећих залиха. Наиме, они грађани који су имали залихе намирница морали су да се одрекну свога следовања за време док им залихе трају. За неизвршење ове одлуке и неистинито подношење података о количини и врсти залиха примењивале су се казне предвиђене у Уредби о сузбијању недопуштене шпекулације; 3. Пекарима и другим јавним радњама забрањено је печење и продаја белог хлеба и луксузног пецива (кајзерице, векнице, кифле, переце, ђевреци, лепиње, милброт), с тим што је забрана ступала на снагу 25. маја 1945; 4. Поред редовног следовања хлеба Одељење за трговину и снабдевање обезбеђивало је сваком грађанину без залихе белог брашна по 300 грама белог брашна месечно. И поред заведених ограничења, ИНОО је успео да обезбеди грађанима 400 гр. хлеба или 300 гр. брашна, а радницима на тешким физичким пословима 600 грама.⁸⁴

Београд се у зиму 1944—5. и на пролеће оријентисао и на снабдевање из Војводине. На пољима Срема и јужног Баната било је необрано на хиљаде јутара кукуруза. Према првим предвиђањима, за пролећне радове у Војводини требало је око 66 хиљада радника, а до краја маја 1945. приспело је свега 12 хиљада радника и радница. Из Београда су на радове у Бачку отишле до 22. маја три групе радника са свега 338 људи. Преко штампе позивани су незапослени или полузапослени Београђани да се јаве Команди радних јединица, јер је Месни комитет био против одласка у Војводину запослених лица и ђака.⁸⁵

Велики број грађана хранио се у току 1944—5. у мензама. Тако је у Београду почетком децембра 1945. радило 116 мензи са 24 хиљаде абонената.⁸⁶

У јесен 1944. предстојало је и оштро суочавање грађана са несташицом огревног дрвета и угља. Због несташице угља и оштећења електричне централе, у Београду се струјом напајало само 40% електричне мреже.⁸⁷ Извршни одбор на седници од 5. новембра 1944. одлучује да се утврде цене затеченом огревном материјалу у Београду. По одлуци ИНОО-а дрво се из постојећих залиха додељивало само пекарама које су морале да раде без прекида „како хлађењем и поновним загревањем не би губиле у топлоти“. Централни за угаљ је наложено да предузме све мере да угаљ што пре почне да притиче у Београд и дели по следећем реду првенства: саобраћај, војска, установе, грађанство Београда и индустрија. Извршни одбор је тражио да се што пре обнови и рад Централне за дрво.

Дрво је новембра 1944. довожено из Добре, где је Извршни одбор упутио два шлепа и четири камиона за превоз дрва.⁸⁸ Град се снабдевао угљем из рудника угља код Лазаревца и речним путем из Костолца. Брзом акцијом органа власти, рудници угља у Србији и Македонији провизорно су обновљени крајем фебруара 1945. У потређу са производњом у децембру 1944, већ фебруара 1945. производило се четири пута више угља, а 20 пута више лигнита. Првенство снабдевања припадало је железници и болницама. Од фебруара 1945. угљ се испоручује и индустријским предузећима која су радила за фронт, а од априла — и приватним потрошачима. Лигнит је искључиво служио за снабдевање електричних централа. Повећање производње угља утицало је на Команду града да од 4. марта 1945. дозволи употребу термичке струје у Београду.⁸⁹

VII

Социјална брига народне власти обухватала је у првом реду сиромашне и небригнуте грађане, каквих је након ослобођења било напретек. АСНОС је новембра 1944. доделио 5 милиона динара као прву помоћ породицама које су остале без храниоца или су се налазиле у тешком материјалном положају. Прикупљање података о корисницима ове помоћи спровођено је преко рејона. Породице о којима је реч разврстане су у четири категорије: 1. које су изгубиле храниоце у НОВ; 2. чији су се храниоци налазили у НОВ као добровољци или мобилисани; 3. чији су храниоци пали у рату са Немцима или се налазили у заробљеништву и 4. породице пострадале од бомбардовања. Помоћ се давала у новцу и храни.⁹⁰

Децембра 1944. ИНОО је покренуо сабирну акцију за помоћ сиромашним породицама у Београду. У свом апелу ИНОО истиче да испуњавање дуга не буде само одвајање од онога што претиче имућнима, него „братска помоћ какву диктује обавеза савести сваког појединца“.⁹¹ Помажући радницима и сиромашним породицама, ИНОО је већ до половине децембра 1944. отворио пет „народних трпеза“ у Београду, које су издавале 5 хиљада obroка по приступачним ценама.⁹² Политика помоћи социјално угроженим породицама полази од претпоставке да је њихов живот угрожен, због високих цена огрева и хране. Наднице и плате биле су недовољне за осигурање прехране. Органи власти траже решење у „кооперативним трпезама“, које су постојале

при НКОЈ-у и АСНОС-у. Органи власти сматрају да овакве трпезе могу да пруже јефтину храну, запошљавајући уједно неупослене жене и уклањајући из станова нехигијенске кухиње. ИНОО је у том смислу препоручивао образовање комисија, са представницима Синдиката и задруга, које би испитале услове за отварање што више ових „кооперативних трпеза“.⁹³ Завршетком рата и уочи зиме 1945—6. раније формиране „народне трпезе“ у Београду се укидају, сем три, па самим тим и смањује број бесплатних obroка преко Одељења за социјално старање ИНОО-а. Укупан број бесплатних obroка у новој ситуацији није смео да прелази 810, који је утврђен као „максимум за бесплатне obroке у Београду“.⁹⁴

До краја јануара 1945. пензионери су добијали привремену новчану помоћ. О помоћи су одлучивале комисије за додељивање помоћи државним пензионерима при рејонским народним одборима. Све пензије уживане у старом друштву и за време окупације подвргнуте су ревизији.⁹⁵ Ове рејонске комисије додељивале су помоћ и жртвама рата, породицама заробљеника и онима чији су се храниоци налазили у војсци. Комисије су вршиле социјално „нивелисање“ пензија: лицима са пензијом од 10 хиљада дин. ова је смањена на 6 хиљада, а уживаоцима пензија нижим од 6 хиљада дин. додељивана је помоћ у двоструком износу, али да не прелази 6 хиљада дин.⁹⁶

Заштита деце жртава рата, која су остала без оба или само једног родитеља, као и сиромашне и болесне деце, како оне из Београда, тако и деце која су само пролазила кроз Београд на путу да добију трајнији смештај, обузимала је највећу пажњу органа социјалног старања првих месеци после ослобођења града. Правну основу ове политике збрињавања деце чинила је Одлука повереника за социјалну политику НКОЈ-а обнародована 11. децембра 1944. По тој Одлуци деца су смештена у дечије домове и у дечија насеља (колоније), чије је издржавање предвиђено из државних извора. Ова заштита односила се на децу палих бораца, инвалида и осталих жртава рата, активних бораца, избеглу децу и ону сиромашног стања. У заносу бриге за децу Југославије, народна власт је отварала врата „најбогатијих двораца, највећих замкова, најудобнијих хотела, најскупљих опоравилишта“. Први транспорт од 300 дечака и девојчица кренуо је новембра 1944. из Дома дечије заштите у Звечанској улици у Београду за Панчево.⁹⁷

Деца су преко Београда упућивана у дечије домове који су отворани по напуште-

ним „фашистичким дворцима и великим кућама“ у Петровграду, Војловици, Конаку, Панчеву, Честереку, Српској Црњи, Чоки, Падејни, Санаду, Крстуру и Црној Бари. Крајем децембра 1944. у овим домовима је био обезбеђен смештај за 2.700 деце, а вршене су припреме да се могућност пријема још повећа. Организацију смештаја спроводили су ЈНОФ, АФЖ и УСАОС. Храну су набављали месни народни одбори, док су у домовима добровољно дежурале чланице АФЖ-а. Ове друштвено-политичке организације организовале су на успутним станицама дочеке транспортима деце, нудећи им поклоне и тражећи да им се деца доделе на становање.⁹⁸

Акциони одбор за смештај и колонизацију деце упутио је јануара 1945. групу деце из Београда у Бугарску ради опоравка за време зиме. Бригу око смештаја ове деце преузимале су организације бугарске омладине и Отечественог фронта.⁹⁹

Органи власти у Београду, који су се бавили социјалним збрињавањем, обилазили су дечије домове и концентрисана дечија насеља у Банату, настојећи да пронађу одећу и обућу за децу у домовима.¹⁰⁰ Београд је дочекивао и привремено прихватао групе деце из Босне и других крајева земље, које су се налазиле на привременом пролазу за Бугарску или дечије домове у Војводини. Приликом доласка групе од око 3 хиљаде деце из Босне АФЖ Београда и органи власти позивају Београђанке да помогну у шивењу одела за ову децу.¹⁰¹

Преко Београда се у лето и у јесен 1945. враћају групе из масе од 12 хиљада деце која су провела од 7 до 9 месеци у Бугарској на опоравку.¹⁰²

Београд није само показивао бригу за прихват деце у пролазу него је и у граду нашло трајан смештај 1.500 деце из других крајева земље. Доживљујући тешку привредну и социјалну ситуацију целе земље, главни град није остао пасиван ни пред чињеницом да је у Југославији (према подацима Министарства социјалне политике) било 485 хиљада полусирочади и 88 хиљада сирочади. На иницијативу ЈНОФ-а и АФЖ-а, а у сарадњи са синдикалним већем и организацијом УСАОС-а, спроведена је у Београду од 1. до 10. августа 1945. акција за прикупљање новчаних средстава за ратну сирочад, болесну и дефектну децу, беспризорне и дом запослених мајки. Акција, коју је прво покренуо Београд прихваћена је и у другим крајевима Југославије.¹⁰³

Побољшао се и положај радничке омладине („шегрта“). „Шегрти“ нису плаћали за учење у новцу или натури као пре рата,

него су чак добијали и симболичну накнаду за рад. Њихово радно време је ограничено; народна власт је прописима осигуравала да „шегрти“ похађају школу; радничка омладина је организована у омладинске организације; отварају се радничке школе и „шегртски домови“. У Београду је октобра 1945. постојао само један дом за радничку омладину, али је у плану ИНО-а било да од предузећа тражи субвенцију за издржавање ових домова.¹⁰⁴

Нова социјална политика посебну пажњу посвећује заштити и обезбеђењу ратних војних инвалида. Дванаест и по хиљада инвалида из ослободилачког рата чинило је „једну велику дивизију људи без ногу и руку“. Инвалиди са територије Београда изабрали су 13. маја 1945. управу удружења Ратних војних инвалида за Београд, на челу са Бранком Мандићем, мајором Југословенске армије.¹⁰⁵ Заједно са члановима породица изгинулих бораца НОВ и породицама изгинулих или на смрт осуђених бораца, инвалиди су имали првенство приликом запошљавања на местима која су одговарала њиховим физичким могућностима.¹⁰⁶

Под руководством Савезног министарства социјалне политике, организована је у Београду разграната служба за репатријацију од Државне комисије за репатријацију, штабова за репатријацију као извршних органа и читаве мреже прихватних станица организоване у граничним местима. До средине јуна ова служба је репатрирала око 160 хиљада Југословена и 50 хиљада странаца који су били у пролазу кроз Југославију.¹⁰⁷ Међу првима почели су да пристижу у земљу држављани Југославије које су ослободиле јединице Црвене армије. ИНО Београда је на позив Министарства социјалне политике 21. марта 1945. одредио свог представника ради прихватања заробљеника који су се враћали у домовину. На конференцији у Министарству социјалне политике 20. марта 1945. одлучено је да ИНО покрене акцију за прикупљање помоћи у одећу, рубљу, обући, ћебадима, постељини за потребе заробљеника. Прикупљање ове помоћи вршено је у сарадњи са АФЖ-ом, ЈНОФ-ом, УСАОС-ом и Црвеним крстом, а скупљене ствари су похрањиване у Централном магазину.¹⁰⁸ Прву „партију“ заробљеника и политичких криваца, које је ослободила Црвена армија у налету на Немачку, дочекало је на Београдској железничкој станици 22. марта 1945. преко 150 хиљада грађана. Заробљеници су изјавили да се одмах стављају у службу домовине и затражили да се упуте „на места која доликују војнику у рату“.¹⁰⁹

Са ослобођењем Београда заоштрено је и питање унутрашње репатријације грађана који су се за време рата доселили у Београд под притиском и терором Немаца, усташа, мађарских окупатора, албанских националиста. Према статистикама из времена окупације Комесаријата за избеглице до 12. октобра 1944. у Србији се налазило преко 240 хиљада избеглица. После ослобођења бригу над овом огромном масом избеглица је преузело Повереништво социјалне политике Србије. Питање враћања избеглица на своја стара огњишта отежано је тиме што један део земље још није био ослобођен, а и тешкоћама превоза.¹¹⁰

VIII

Обнова школства и почетак наставе средли су се после 20. октобра 1944. с тешкоћама које су изгледале готово несавладиве. Школске зграде биле су оштећене од бомбардовања и руиниране од употребе за време окупације, јер су често биле коришћене као касарне. Потпуно су биле порушене: Основна школа бр. 3, Учитељска школа и Друга мушка гимназија. Рад се у школској 1944/1945. години обављао у више смена, или настава похађала сваки други дан. Прве школске године у ослобођеном Београду је радило 12 мушких и 7 женских гимназија, једна „реалка“ и две учитељске школе. Школска година завршена је у средњим школама тек крајем јула и почетком августа 1945. У недостатку уџбеника, развија се колективно учење. За учеснике рата образују се течајеви, који су омогућавали да се два разреда заврше у једној години.

Упркос тешким разарањима Универзитета, неки факултети отварају врата студентима пре завршетка рата. Још за време борби на Сремском фронту, Медицински факултет је позвао најстарија годишта медицинара да заврше студије, а с друге стране основао апотекарске течајеве. За Медицинским факултетом отворио је своје клинике Ветеринарски факултет. На Филозофском факултету оснивају се течајеви за руски језик. Новембра 1944. почела је рад Универзитетска библиотека. Почетак рада на Правном и Пољопривредно-шумарском факултету предвиђен је за 1. април 1945.¹¹¹ Специјална комисија за обнову Универзитета предложила је образовање Суда части, који је имао да испита држање свих наставника за време окупације. Истовремено је вршена ревизија диплома стечених под окупацијом. На скупу свих универзитетских наставника једногласно је 28. ав-

густа 1945. за ректора Универзитета изабран др Стеван Јаковљевић. У јесен 1945. Универзитет се нашао у ситуацији да прими пет генерација студената које су се биле нагомилале за време рата. Мада разорен, Универзитет је школске 1945/6. примио 10.087 нових и 3.445 предратних студената (укупно 13.532). Захваљујући самопрегору професора, студенти су слушали предавања у две смене, док је експериментални рад извођен чак и у три смене.¹¹²

Политички фактори Београда у сарадњи са органима власти предузимају најхитније мере и за обнављање културних установа, које су затечене у хаотичном стању, разорене или тешко оштећене. Удруженим напором свих друштвених снага у Београду су непосредно по ослобођењу почели да се јављају први знаци културног живота и рада. Седмог новембра почеле су емисије Радио-станице. Ову Радио-станицу користили су Немци и љотићевци све до неколико дана пред ослобођење града.¹¹³

Пропагандно одељење Врховног штаба је преко своје филмске секције, на чијем је челу стајао Радош Новаковић, набављало филмове за Београд од Совјетске војне мисије. Преко ове мисије добијено је 11 филмова. Први совјетски филмови који су се давали у Београду били су „Дуга“ и „Стаљинград“.¹¹⁴ Са сређивањем прилика отворен је већи број биоскопа, а на репертоару преовлађују совјетски филмови и предратни филмови западног порекла, које је пропустила цензура. У Београду је 4. марта радило 18 биоскопа. Расподела филмова текла је по једном утврђеном плану. Филмове је прво добијао Београд, а затим већи градови и, на крају, друга места. По селима су се у пролеће 1945. кретали путујући биоскопи. Премијерама неких совјетских филмова присуствовали су и њихови редитељи.¹¹⁵

Органи власти у Београду подржавају идеју просветних одбора да преузму у закуп биоскопе, који полазе од тога да је закуп погодна форма да сиромашни радници добију бесплатне карте, а с друге стране да се одабирају филмови потребни у пропагандне сврхе.¹¹⁶

Готово истовремено са јединицама НОВ стигла је у ослобођени Београд и група чланова „Позоришта народног ослобођења“. Ова група је давала у Народном позоришту представе: Гогољевог „Ревизора“, Нушићевог „Народног посланика“ и „Најезду“ Л. Леонова. С драмом Леонова Народно позориште је, у ствари, отворило сезону 20. децембра 1944, обележавајући свој рад у слободи.¹¹⁷

Раду Народног позоришта претходило је чишћење колектива од чланова који су се компромитовали радом за време окупације. Прво је основан Одбор НОФ-а за Народно позориште и Привремена управа позоришта. Овај одбор је испитао појединачно рад свих чланова позоришта: драме, опере, балета и техничких служби, издвајајући из своје средине чланове који су у позоришту, преко радија, изложби или на други начин, помагали да се за време окупације ствара утисак „као да Србија живи весело“. Као чланови обновљеног позоришта могли су да се задрже само уметници који су одбили сарадњу са окупатором, или који су радили присиљени крајњом бедом и сиромаштвом или под принудом.¹¹⁸

Чишћењем позоришног колектива од сарадника Немаца и стављањем на репертоар дела прогресивних писаца, Народно позориште настоји да народу пружи „демократску уметност“. Упоредо са драмом, обнавља се опера и балет.¹¹⁹

Нови принципи рада и уметничке политике сводили су се на то да се „народу отворе врата позоришта“. Поред Народног позоришта, у ослобођеном Београду отворено је фебруара 1945. ново рејонско позориште на Мањежу.¹²⁰

Непосредно по ослобођењу грађанима Београда давале су бројне представе са тематиком из народноослободилачке борбе и мешовитим садржајем (рецитације, хорске песме, скечеве) културне екипе војних јединица смештених у Београду. Повремена гостовања совјетских уметника употпуњавала су у току 1945. уметнички живот Београда.¹²¹

На обновљеном Коларчевом универзитету одржавају се серије предавања из друштвено-политичке и културне тематике.¹²²

У дворани Српске књижевне задруге писци Београда образовали су 31. децембра 1944. Удружење књижевника. Оно је окупљало књижевнике свих југословенских народа који су живели у Београду. Ово Удружење представља све антифашистичке писце. За председника Удружења на оснивачкој скупштини изабрана је Исидора Секулић, за потпредседника Јован Поповић, за секретара Оскар Давичо и за чланове управе: Иво Андрић, Душан Николајевић, Марко Врањешевећ, Радован Зоговић, Вељко Петровић и Душан Милачић.¹²³

На састанку истакнутих интелектуалних јавних радника Београда изабран је 14. јануара 1945. Акциони одбор за оснивање друштва за културну сарадњу са СССР-ом. За председника Акционог одбора изабран је Родољуб Чолаковић. Ово друштво је на

себе преузело развијање културних односа између СССР-а и Југославије и популаризације совјетске науке, културе, уметности и других достигнућа СССР-а међу народима Југославије. Преко овог друштва обављала се и размена истакнутих научних и културних радника.¹²⁴

Културне приредбе посвећене су народноослободилачкој борби, оживљавању најзначајнијих догађаја из револуционарне прошлости народа Југославије, приказу ликовног стваралаштва, комеморацијама књижевницима и ликовним уметницима погинулим у народноослободилачкој борби. Приредбе и културне манифестације често су организоване у корист рањених бораца.¹²⁵

У оквиру обнове културних установа у Београду отворен је после рата, 4. августа 1945. и Музеј града Београда у коме су изложени споменици и документи о развоју Београда. Непосредно по оснивању овог Музеја, у њему је отворена изложба народноослободилачке борбе 1941—1945, коју је приредио Дом Југословенске армије.¹²⁶

Са ослобођењем града започело је у затеченим штампаријама интензивно штампање политичке и пропагандне литературе.¹²⁷ Месном одбору ЈНОФ-а помоћ у достављању пропагандног материјала и уметничке литературе (новина, руских књига, поезије Бранка Ћопића, Душана Костића и других) пружа пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Београд је центар у коме излази велики број новина и часописа, међу којима и директивни лист ЦК КПЈ „Борба“. Свега неколико дана по завршетку борби за ослобођење Београда појавили су се први бројеви „Политике“ (27. октобра) и „Борбе“ (15. новембра).¹²⁸

IX

Капитулација Немачке 9. маја 1945. и престанак непријатељстава на територији Југославије 15. маја — означили су и за народе Југославије крај четворогодишњег рата. Последице завршетка војних операција одражавале су се вишеструко и на обнову земље. Пре свега, индустрија почиње преоријентацију са војне на цивилну производњу. Са завршетком рата и првим успесима привредне обнове, капацитет београдских предузећа постепено почиње да расте. Раст производње, по месецима, изражен у процентима, овако изгледа: април 39%, мај 46%, јун и јул 50%, август 52%.¹²⁹ Од јуна 1945. почиње постепено и повратак

стручњака из војске. Терет прихватања, збрињавања и запошљавања демобилисаних бораца из Београда пада на органе власти. Демобилизација се спроводи на основу Закона о демобилизацији најмлађих годишта и друге партије старијих годишта обвезника, хранилаца и свих жена. Повратак дојучерашњих војника Београд је дочекивао с нескривеним задовољством, између осталог, и због потреба у стручним кадровима. Извршни одбор је образовао специјалну комисију за прихват бораца, нарочито оних који су били без родбине у Београду. Такве комисије образоване су и по рејонима. Бригу над борцима преузимао је извршни одбор (преноћиште, исхрана) док не нађу посао, уз подршку Синдиката и АФЖ-а. Месно синдикално веће упутило је окружницу свим синдикалним подружницама да размотре могућност запослења бораца, а с друге стране да их радници привремено примају на становање, што је „својеврсно враћање дуга борцима“. Пред Градском и рејонским комисијама био је задатак да прихвате и запосле до 6. децембра 1945. године 3.530 демобилисаних бораца.¹³⁰ Градска комисија за збрињавање бораца налазила се у сталној вези са Командом позадине Југословенске армије. У саставу ове Комисије били су: Славка Морић — Парента, Драги Стаменковић, Љубица Ђорђевић, Драгица Алексић, Војо Рашковић (УСАОС) и представник Месног синдикалног већа.¹³¹

Доношењем Закона о радничким повереницима непосредно по завршетку рата начелно се појачава улога радника у посредној управи предузећа. Раднички повереници овлашћени су да разматрају сва питања из рада предузећа, па било да су везана за производни процес, организацију рада, комерцијалну страну пословања, економски стандард радника и њихову културно-просветну активност. Међутим, Закон није давао повереницима овлашћење да управљају него само да посредно утичу на рад и пословање предузећа. Повереници су органи који не одлучују већ органи саветодавног карактера. Радничке поверенике бирају, поред радника у производњи, и радници и намештеници свих јавних предузећа и државних надлештава и установа. На основу Закона о радничким повереницима и Одлуке Министарства социјалне политике Србије о расписивању избора за радничке поверенике за сва предузећа и установе у Београду, избори су заказани од 15. јануара до 15. фебруара 1946. године. У Градску комисију за избор радничких повереника ушли су: Живко Батричевић, радник, Богољуб Јовановић, типограф, Грга Јанкез,

председник Месног синдикалног већа, Бранко Прелевић, чиновник, и Божидар Вуковић, чиновник Француско-српске банке. Градска комисија овлашћена је од Извршног одбора да одреди помоћне комисије по рејонима.¹³² Уведени као саветодавни органи, раднички повереници се практично нису ни осетили у београдској привреди, јер се ова установа крајем 1946. постепено гаси, пре него је и пустила дубље корене.

Од ослобођења града, синдикат посвећује пажњу развијању и школовању радничког подмлатка. Стручно оспособљавање „шерта“ спроводи се преко курсева (течајева).¹³³

Такмичење, као метод рада у привреди, наставља се и после завршетка рата, са још већим интензитетом. Ова такмичења заказују се разним поводима. Тако је пленум Месног синдикалног већа 10. новембра 1945. заказао такмичење од 1. децембра 1945. до 1. јануара 1946. поводом годишњице обнављања синдикалне организације Југославије.¹³⁴

Вид „ударничког рада“ чине и посете радничких екипа околним селима недељом и празницима. Радници Индустрије мотора из Раковице, Аутокоманде, предузећа Гођевац, Солид, Мињон, Победе, Марса, Главног гвожђарског предузећа, Октобарске слободе, Рефлекса, Гвожђара и других раде у Кумодражу, Реснику, Сремчици, на Космају, у Друговцу итд. Обилазак села у слободно време организује Синдикат. Тим обиласцима придаје се вишеструк значај. Поред зближавања радника и сељака, града и села, ове посете користе се и за практичну помоћ сељацима у оправци алата, развијању здравствене хигијене, културно-просветарској активности. На њих се гледа и као на вид одмора и освежавања радника у природи. Сем за зближавање радника и сељака и непосредну помоћ сељацима, одласци радничких екипа на села у околини Београда служе и за политичке манифестације у прилог Народног фронта.¹³⁵ У другој половини 1945. године радници београдских предузећа активно дају подршку програму Народног фронта у оквиру политичке и уставне стабилизације нове власти. До кулминације политичке активности Народног фронта долази у јесен 1945. у жеку припрема и одржавања избора за Уставотворну скупштину Југославије, 11. новембра 1945.

Крај рата означио је и удвостручавање напора да се обнове мостови и пруге које су повезивале Београд са Војводином и Србијом. Уочи годишњице ослобођења Београда — 19. октобра 1945. успостављена је директна веза између Београда и Пожарев-

ца, коју је до тада ометао порушени тунел код Јајинаца.¹³⁶ Београд се преко ове линије повезивао са плодним Стигом и Деспотовачким угљеним базеном.

На оправци Дунавског моста радило је у јесен 1945. године 2.500 људи, и то: железничке бригаде Југословенске армије, техничке јединице Црвене армије, Немци заробљеници.¹³⁷ Рад на овом мосту нарочито се форсира, јер постојећи трајекти нису могли да одговоре потребама превоза. Вагони су се пребацивали на трајектима Смедерево—Ковин и Београд—Земун, због чега је долазило до застоја, који је био карактеристичан и за превоз робе према Босни.¹³⁸ Из Београда у Банат и обратно путници су превожени скелом. Удруженим снагама Београђана из радног батаљона II рејона, радника Секције бродоградилшта, бродараца, инжењера и земљорадника из Баноштора изграђени су приступни путеви за скелу. Преко импровизованог пристаништа на обали Дунава код Електричне централе одржаван је саобраћај између Београда и Панчева, Србије и Баната. Само од 1. маја до 1. новембра 1945. преко Дунава је овом скелом пребачено пола милиона људи, 10 хиљада камиона, близу 20 хиљада кола и око хиљаду вагона разне робе.¹³⁹

Настављени су и радови на подизању Железничког моста на Сави (који су обухватили вађење мостовске конструкције из воде и грађење насипа средином јула 1945), који је довршен почетком новембра исте године. Значај овог моста, као везе између Средње Европе и Балкана, огледа се и у томе што су Немци после априлског рата радили пуних 18 месеци да га оспособе за промет. Тек је Београд био ослобођен, а започели су радови на његовој обнови (5. новембра 1944). На подизању моста радило је повремено око 1.100 радника. Рад је текао без прекида, даноноћно. Радило се и на температури испод нуле, по 12 до 16 часова. Радну снагу, поред радних батаљона, давала су предузећа „Јасеница“, из Смедеревске Паланке, „Вис“ из Београда, групе радника из предузећа „Рогожарски“ и „Гођевац“, мостовске радионице „Црвени крст“ из Ниша, Прве инжењерске бригаде Југословенске армије.¹⁴⁰

Завршетак рата и ослобођење целе земље унели су више реда и плана у снабдевање огревом за наредну зиму 1945—6. Прве акције започеле су већ у лето 1945. Министарство шума и руда федералне Србије осигурало је довоз дрва за Београд из државних шума у околини Ваљева; са Гоча, Гучева, Јужног и Северног Кучаја, Добре и Јастрепца. Због стања саобраћаја, дрво из Славоније и Босне се теже допре-

мало у Београд. ИНО Београда је у борби за огрев 1945. — 1946. слао своје органе на огранке Мајевице и Просаре, уз Саву, да организују отпрему дрва речним путем. Министарство шума и руда Србије, одобравало је, с друге стране, колективне набавке преко уличних секретаријата рејонских одбора. Доцније је овакав начин набавке допуштен само већим предузећима и установама и то под условом да набављају дрво уз пруге: Београд-Ваљево-Лозница-Шабац-Зајечар-Бољевац-Параћин-Јагодина (Светозарево). Градско набављачко предузеће (ГРАНАП) предвидело је два терена за сечу дрва намењених Београду: Купинска греда у Срему и Ломус Скела у Славонији. На овим теренима радили су радници и 180 чланова УСАОС-а. По утврђеном плану требало је у Београд да се допреми шлеповима 40 хиљада метара. До јула 1945. увезено је око 6 и по хиљада метара, а у јулу 8 хиљада просторних метара дрва.¹⁴¹ Средњошколска омладина Београда (120 омладинаца) секла је дрво за Београд у Сремском Купинову.¹⁴²

Београду је 1945—1946. требало 230 хиљада метара дрва и око 150 хиљада тона угља. Ову набавку преузели су на себе ГРАНАП и приватни трговци, али су у појединим акцијама узели учешће и омладинци и војска. Према плану, 150 хиљада метара требало је да се додвори у Србији, 40 хиљада у Војводини, 90 хиљада у Хрватској и 100 хиљада у Босни и Херцеговини. Београд се угљем, међутим, снабдевао из Деспотовачког, Колубарског, Млавског, Књажевачког и Ибарског базена.¹⁴³

Х

Напоре органа власти и масовних организација да обезбеди прехрану народа и огрев ометала је шпекулација основним прехранбеним предметима, девизама, златом, половном робом. Извори ове шпекулације су у објективној несташици робе и ограниченој производњи, која је, при томе, у току рата окренута потребама фронта, али се не могу заборавити и други разлози који су утицали на њено одржавање и ширење. Велики део привредника се у току окупације био навикао на црну берзу и шпекулацију коју је подржавао систем окупатора, а после ослобођења Београда и монетарни хаос и инфлација. Злоупотребљавајући тешко стање народа и хроничну оскудицу, послератне тешке прилике користе приватни трговци и други посредници у привреди, који су рачунали да је дошло време богаћења. Шпекулација је успоравала оживљавање привреде, а на

другој страни ометала политичко учвршћивање новог поретка.

Органи власти су борбу против шпекулације претворили у оштру кампању још с пролећа 1945. у време доношења Закона о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже и замене новца. Поменути Закон је предвиђао најоштрије мере ради осујећивања и спречавања сваког покушаја шпекулације и саботаже. Тај задатак су решавале посебне комисије образоване од стране народних одбора, док су за кажњавање били надлежни средњи судови. Сигнал за почетак шире кампање против шпекулације у Београду органи власти дају неколико дана уочи замене новца.¹⁴⁴ Законско нормирање и забрана шпекулације (23. априла) са заменом новца (од 20—30. априла 1945.) праћено је и доношењем уредаба Привремене владе којима се регулисало питање надница и плата. За подршку овој мери организоване су масовне демонстрације против шпекуланата.¹⁴⁵ Органи народне власти и штампа пресећали су оштрим ставом било какво заузимање за шпекуланте. Ради давања подстрека борби против шпекулације, заплењена роба се, према одлуци ИНО-а, делила сиромашним грађанима. ИНО је такође одлучио да се при управним одељцима рејона оснивају одељци за сузбијање црне берзе.¹⁴⁶ Демонстрације, започете уочи замене новца, организоване су и у другим градовима Србије: Краљеву, Прокупљу, Чачку, Великој Плани, Пожаревцу итд. Демонстрирајући против шпекуланата, грађани су се изјашњавали за нове мере Привремене владе ДФЈ и за сређивање економског стања.¹⁴⁷

Борба против шпекулације за време рата има тежиште на откривању залиха и спречавању да власници уклањају робу из промета. Трговци су скривали робу по таванима, код пријатеља, односили на село. Од ослобођења Београда војне и цивилне власти захтевају да се све залихе затечене робе пријаве. Нови позив у том смислу упућен је маја 1945. Органи власти дају „изузетну прилику“ свима власницима и држаоцима да пријаве скривене сировине, полупроизоде и готову робу. Последњи рок за пријаву био је 21. мај.¹⁴⁸ Тежиште борбе против шпекулације помера се после замене новца на одржавање цена и спречавање инфлације. Контролни органи на пијацама откривају лица која се баве трговином, мада нису пријављена код привредних органа власти, Трговинске коморе и Удружења трговаца.¹⁴⁹ Под удар власти долазе трговци који продају рационисану

робу, или продају робу по вишим ценама, обављају послове на местима која нису била предвиђена као тржнице, препродају робу преко више посредника.¹⁵⁰

Борба против високих цена у Београду и у Србији необично се заоштрава јула 1945, јер је било дошло до правог „пролома“ у кретању цена. За поједине предмете, у којима се нарочито оскудевало, цене су прекорачиване преко 100% од утврђених. Тај талас, који је захватио Београд и Србију, претио је да се прелије и у друге крајеве земље, где су углавном владале утврђене цене.¹⁵¹

Административну борбу против шпекуланата водили су контролни органи Министарства трговине и снабдевања и ИНО Београда. На савском пристаништу против „црноберзијанаца, шпекуланата и нерадника“ коришћени су новембра 1945. органи „парабродске милиције“. Поред улазних и излазних места у граду и трговинских радњи нарочитој контроли су подвргаване пијаце.¹⁵² Сем пијачних управа, које су спроводиле привредну политику по директивама Одељења за трговину и снабдевање, располажући органима народне милиције, као својим извршним органима, образују се и савети грађана при пијачним управама. Функција ових савета је била саветодавног карактера и повезана са контролом рада на пијацама.¹⁵³ Народни фронт тражи да његови чланови помогну борбу против шпекулације, развијајући на пијацама „дух контроле“.

Одељење за трговину и снабдевање ИНО-а утврдило је и места и услове за препродају половних ствари, која је била узела маха у одсуству извора једног слоја грађана, нарочито из имућнијих породица.¹⁵⁴

Повећање цена у лето 1945. ИНО је покушао да сузбије максимирањем цена поврћу, воћу и млечним производима. Максимирање је требало да погоди „набијаче цена“, „кванташе“, друге посреднике и пиљаре. Ова мера није замишљена само у корист потрошача него и продаваца, јер нормирање цена пољопривредних производа повлачи утврђивање граничних цена за услуге (кројаче, обућаре, коваче) и текстил. Контрола пијаца после ове мере је појачана. Друштвено-политичке организације су позвале све своје чланове да подрже напоре привредне управе да се ова мера практично оживотвори. У том циљу одржано је 8. септембра 1945. саветовање представника Главне радничко-набављачке задруге, Глав-

не произвођачке земљорадничке задруге, Гранап-а и Воћара са представницима ИНО-а и рејонских радничко-намештеничко-набављачких задруга под председништвом потпредседника ИНО-а Марка Никезића, на коме је закључено да се транспорт робе, посебно поврћа, за Београд организује железницом и рекама, уместо скупим каминским саобраћајем. На овом саветовању закључено је да се осигура равномеран дневни увоз у Београд и да се при набавци робе искључују посредници.¹⁵⁵

Снабдевању Београда посвећивали су пажњу, сем локалних органа власти, и федерални и савезни органи, јер се радило о економско-политичком центру државе. Осигуравање исхране за више стотина хиљада људи није био ни мало лак задатак. У Београду се још из времена окупације била зацарила црна берза, којој се тако лако нису могли подсећи корени, а после ослобођења народна власт није имала свој апарат да преко њега врши утицај на тржиште и приватну трговину. Разуларена шпекулација у лето 1945, која је била захватила Београд, директно је утицала на цене и тржиште у Србији, Македонији и Војводини. Изграђивањем друштвеног сектора у трговини стварала се основа за парирање делу приватног сектора и његовом потискивању из промета, или бар његовом ограничавању.¹⁵⁶

Органи власти у Београду подржавају идеју да се радничко службеничко-набављачко-потрошачке задруге стварају и по већим предузећима и надлештвима. Набављањем робе бавио се и синдикат, али су органи власти наглашавали да је то задатак задруга. Рејонским задругама је препоручивано да отварају што већи број продавница, како би се у трговини избегли редови. Овим задругама је на јесен 1945. намењена и улога да снабдеју грађане „зимницом“.

Сређивање тржишта у јесен и зиму 1945—6. решавало је пре свега повећање производње. Борба за снижавање цена је у суштини била борба за реалне наднице, које су биле несразмерне трошковима живота.

Шпекулативним духом није био захваћен само приватни сектор него и државни и задружни трговински апарат. На тржишту су расле цене неким производима као израз жеље за профитом. Развијају се и „маказе цена“ између индустријских и аграрних производа. Стабилизацију и уравниотежавање цена спречавала је и ланчана трговина.¹⁵⁷

XI

Резултати обнове јавних зграда годину дана после ослобођења града показују да су биле оправљене 173 зграде.¹⁵⁸ Паралелно са овом обновом оспособљаване су и стамбене зграде. Но обнова простора за становање није могла да реши постојећу стамбену кризу, јер су њени узроци били дубоки. Разарања у рату и прилив новог становништва само су још више погоршали ту кризу. Београду су у наслеђе припали резултати предратне анархичне градње и досељавања. Град је уочи рата нагло растао. Радни свет се претежно насељавао по периферији у дивљим насељима, станујући у нездравим условима. Читави квартави су били испуњени пренасељеним становима, где се гушило у блату и задаху уцерица. Ова насеља су у исто време била здравствени и морални понор. Рат и пустошења која су ишла с њим још више је погоршао ситуацију. Преглед кретања становништва у Београду 1940—1947. показује следећу слику: 1940. — 320.000 становника, 1944. — 270.000, 1945. — 313.000, 1946. — 342.000, 1947. — 366.000.¹⁵⁹ По подацима Министарства унутрашњих послова владе М. Недића, у Београду је у лето 1944. било регистровано преко 54.000 избеглица.¹⁶⁰ Од 1941. до почетка 1946. у Београд се доселило око 110.000 људи, с тим што се 25.000 населило после ослобођења града. У Београду се почетком 1946. налазило још око 20.000 избеглица.¹⁶¹ Сем предратног наслеђа, последица рата и досељавања нових житеља, на продубљивање стамбене кризе утицала је и социјално неправедна расподела постојећих станова.

Са ослобођењем града уводи се заштитно стамбено „законодавство“. Главни инструменти ове заштите су: забрана повећавања кирија, забрана давања отказа и интервенција јавне управе у начин искоришћавања станова. Ове мере су биле срачунате искључиво на привремено дејство, јер је главни пут за решавање стамбене кризе водио преко обнове порушеног стамбеног фонда и изградње нових станова у будућности.

Другог дана по ослобођењу Београда Команда града је донела Наредбу да се не плаћа закупнина. Плаћање закупнине се обустављало за месеце новембар и децембар, а већ наплаћена кирија обрачунавала се за наредне месеце или враћала закупцу.¹⁶² Обустава је важила до регулисања радничких надница и чиновничких плата, тако да је њено дејство престало доношењем привремених одлука о платама и припадностима. Кирије се поново наплаћују од 1. фебруара 1945. у износима

који су важили до дана издавања Наредбе о обустави плаћања. Уредба Владе Србије о киријама предвиђала је да закупнина износи 50—75% од кирија које су плаћане на дан 1. септембра 1939. На овај начин кирије су се кретале од једне осмине до највише једне петине укупних прихода већине закупаца. Кирије у Београду биле су, међутим, веће од оних у унутрашњости Србије.¹⁶³

Упоредо са питањем закупнина, регулисао се и ред првенства на станове и пословне просторије. Ово првенство се давало војсци и органима народне власти за установе, грађанима који су били без стана или локала, па било да им је стан оштећен или срушен, или из других разлога неупотребљив, што су принудно исељени или се враћали из НОВ, затвора, логора, заробљеништва. Занатлије и трговци имали су право на локал који је одговарао обиму пословања, а лекари, дентисти, адвокати, инжењери, научници и други јавни радници право на једну до две собе за ординацију или канцеларије. Станови су се непосредно после ослобођења додељивали преко Команде града, а после преко рејона. Рејони су додељивали првенствено празне станове. Одбор је имао право и да испразни станове који су грађанима били одузети, за време окупације као средство прогона.¹⁶⁴

У Београду, објективно, није било станова, тако да се после рата радило више о њиховој правичнијој подели. На предлог Синдиката, јуна 1945. у Београду се приступило попису станова. Стамбена политика полази од тога да није социјално да извесни грађани уживају веће просторије од оних који нису уопште били у стању да реше питање крова над главом у постојећој кризи простора за становање. Ревизија станова спроводила се помоћу чланова ЈНОФ-а, одбора насеља, „теренаца“. Резултати провере откривали су да део грађана држи и непотребно ужива велике станове, док се многи који су стизали службено у Београд „потуцају од немила до недрага“.¹⁶⁵

При сваком народном одбору у Београду установљен је стамбени одсек. Почетком септембра 1945. код стамбеног одељења ИНО-а налазило се хиљаде молби за доделу станова.¹⁶⁶ Овај број молби је непрекидно и рапидно растао: по разним стамбеним захтевима јануара 1946. је било поднето 10 хиљада предмета.¹⁶⁷

XII

У оквиру обнове врше се и крупне својинске промене у целој Југославији, па и у Београду.

Прву правну основу масовне експропријације сарадника непријатеља представља Одлука Председништва АВНОЈ-а од 21. новембра 1944, објављена фебруара 1945. године. По тој Одлуци конфисковала се имовина немачког Рајха, припадника немачке националне мањине и сарадника непријатеља. У власништво државе прелазила је и имовина Краљевине Југославије, јавних установа и надлештава, као и имовина која се налазила до тада под управом државе. О обухватању ове имовине и њеној употреби у Београду су се старали ИНО, ДУНД, Команда града Београда и АСНОС. По члану 18. Одлуке о устројству и пословању НОО и скупштине демократске Србије, непријатељска имовина се уносила у Народноослободилачки фонд, којим је руководио потпредседник ИНО-а, расправљајући са другим органима сва спорна питања око ове имовине. Део имовине, која је долазила под удар експропријације, био је напуштен или бесправно присвојен од појединих лица.¹⁶⁸

Државна управа народних добара, задужена за управљање овом имовином није успела да је обухвати у целини, тако да је део разнесен, било у току борби за ослобођење Београда, било касније због лошег пословања. ДУНД је постављао принудне управитеље за непријатељска добра и имовину одсутних лица. Материјал који је припадао окупатору, смештен је у Централни магацин Команде града Београда. Све радње које су припадале окупатору, обезбеђене су и роба у њима пописана.¹⁶⁹

Приликом додељивања одузетих ствари и непријатељске имовине првенство је имала војска, а затим породице бораца НОВЈ и најсиромашнијих грађана. Установе су од конфискованих ствари најчешће добијале намештај, а остале ствари су се продавале на отплату или уз друге олакшице, по мерилима која су важила за додељивање социјалне помоћи.¹⁷⁰

Давање предлога за покретање поступка за експропријацију припадало је, у складу са Одлуком Председништва АВНОЈ-а, Јавном тужилаштву, Комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, ДУНДУ, НОО. У смислу члана 4 поменутог Одлуке Председништва АВНОЈ-а до коначног решења суда о својини, имовина народних непријатеља је стављена под привремену управу и надзор државе (секвестар). Секвестрираном имовином није смело да се управља без одобрења ове Управе.¹⁷¹ Доношењем Закона о конфискацији имовине и о извршењу конфискације јуна 1945. овај поступак је још прецизније утврђен. ИНО

је на седницама од 14. јула и 10. августа 1945. образовао Градску комисију за доношење одлука о конфискацији по члану 30 Закона у коју су ушли: Миодраг Шолајић, представник Одељења унутрашњих послова, Спасоје Јагдић и Обилић Павловић, испред Управе народних добара.¹⁷²

Подизање оптужнице против управног, надзорног одбора и дирекција појединих предузећа за њихов противнародни рад за време окупације и после ослобођења Београда вршено је и на ванредним скупштинама чланства подружница радника и намештеника. Оптужницу је подизао јавни тужилац, а присутни позивани да је допуне и да јој се придруже.¹⁷³

При ИНО-у града Београда радила је Комисија за конфискацију немачке имовине. Ова Комисија није успела да заврши рад до 15. септембра 1945. Послови везани за конфискацију теку још у јануару 1946. Ова Комисија је радила преко реферата Земаљске управе народних добара Србије при рејонима који су спроводили попис и осигуравали имовину. На основу достављених записника, Комисија је доносила решења, констатујући да је лице у питању немачке народности и да постоји имовина. Пописи имовине вршени су независно од образовања ове комисије већ од ослобођења Београда, преко ЗУНД-а (Земаљска управа народних добара). Лица која су задржавала пописану имовину за њу су била и задужена. Држаоци ових ствари су се обично мењали, тако да је било тешко да се прати „кретање ствари из руке у руку“. Одобрење за промену држаоца давале су Команда града Београда, рејонске власти и Земаљска управа народних добара. Ствари су најчешће узимане за разне војне и државне потребе. За уништену, разнету и пропалу имовину Комисија није ни доносила решење о конфискацији.¹⁷⁴

Карактер експропријације имају и казне конфискације, које су изрицали судови за изрицање престапа против српске националне части, установљене Одлуком АСНОС-а од 11. новембра 1944. године.¹⁷⁵

Сем сређивања валутарне ситуације успостављањем јединственог новчаног система, замена новца је ишла и на експроприсање финансијски снажних слојева. По Закону о замени окупацијских новчаница из априла 1945. могло је да се замени највише до 100 хиљада окупацијских динара. За вишак поднетог новца за замену добијале су се признанице ради касније наплате уз смањење одређеног процента, који је зависио од висине укупног износа.

Ова ограничења нису одговарала ратним богаташима, који су располагали већим износима окупацијске валуте. Још пре замене новца развила се трговина златом, драгоценостима, девизама. Ради изигравања одредаба Закона, ратни богаташи су предавали новац пријатељима, сродницима, пословним сарадницима — да би им га заменили.

За спровођење размене у Београду је образована Главна комисија за повлачење и замену новчаница. По рејонима су установљена места за замену новца, на којима су размењивале окупацијске валуте за нови динарДФЈ вршила само лица која су имала стални боравак или — у случају правних лица, — седиште фирме у Београду. На овом послу су ангажовани друштвено-политички активисти и чланство масовних организација, јер је цео посао требало да се обави у кратком року — од 20. до 30. априла 1945.

Одсек Народне сигурности при Извршном одбору града Београда старао се да онемогући покушаје шпекулације и осујећивања замене. Уочи замене организоване су демонстрације против црноберзијанаца и повлачења робе из продаје. Демонстрације су почеле у III рејону, а доцније се прошириле на цео Београд.¹⁷⁶

У оквиру аграрне реформе, озакоњене од стране Привремене народне скупштине августа 1945, у Београду је експроприсано земљиште више друштава и установа. На територији Београда јула 1946. утврђен је 51 посед који је долазио под удар аграрне реформе. Од тих поседа четири су се налазила у V рејону, 8 у VI и 39 у VII рејону. Међу тим поседима налазио се и посед манастира Раковице (преко 75 ха), поседи Чиновничке банке, Осигуравајућег друштва „Југославија“, Београдске задруге, Фабрике сапуна „Јасна“, Српско-швајцарске банке, Централне банке, Хипотекарне банке, Трговачког фонда, Привредне штедионице, Србобрана а.д. и других. Одузету земљу Извршни одбор је давао на обраду наполичарима и синдикалним подружницама.¹⁷⁷

Одузимање ратне добити је специфичан вид експропријације. По овом основу одузимала се имовина лица стечена за време рата преко износа од 25 хиљада динара после одбитка нормалних трошкова потребних за живот. Ово одузимање ратне добити регулисано је законом 24. маја 1945. за целу Југославију.¹⁷⁸ После доношења Закона ИНО је на седници од 8. августа 1945. образовао градску комисију за одузимање ратне добити у коју су ушли: Грга Јанкез (председник) и, као чланови, Милутин Жив-

ковић, Богољуб Поповић, Здравко Илић и Павле Павловић. За стручног референта комисије је именован Драгиша Миљковић, помоћник повереника за финансије ИНО-а. Одлукама рејонских народних одбора образоване су рејонске комисије за утврђивање ратне добити.¹⁷⁹

Позив за подношење пријава о остваре-ној добити за време непријатељске окупације на бази члана 3 Закона упућен је 10. августа 1945. Као крајњи рок за подношење пријава одређен је 10. септембар исте године. Позив се односио на сва физичка и правна лица, која су за време рата стекла било какву имовину, без обзира каквом су се делатношћу бавила. Физичка лица пријављивала су се рејонским одборима, а правна ИНО-у. Од подношења пријава изузете су занатлије, које нису упошљавале више од једног помоћника и једног ученика; земљорадници који су се бавили искључиво земљорадњом, ако нису употребљавали најамну радну снагу; лица која су услед рата претрпела штету на имовини, тако да је ова била мања на дан 9. маја 1945. од њихове имовине 6. априла 1941.

Органи власти и друштвено-политичке организације захтевају од грађана да пријављују лица која су се за време рата обогатила пословањем у индустрији, трговини или у некој другој делатности, користећи изванредне ратне прилике и беду народа, или куповином злата, драгоцености, покретне или непокретне имовине. Пријаве су могле да се подносе и преко организација Синдиката, Народног фронта, АФЖ-а или омладинске организације или директно народном одбору до 10. септембра 1945. ИНО је у свом позиву посебно наглашавао да се ратна добит одузима у корист Фонда за обнову земље и помоћ пострадалим крајевима, очекујући да ће се грађани одазвати и доставити имена ратних богаташа и податке о врсти и вредности имовине коју су стекли.¹⁸⁰

Комисије су испитивале стварну висину добити на основу проверавања рада ратних богаташа за време окупације. Добит није смела да се цени према стању имовине а изгуби из вида да су многи „шпекуланти“ зарађени новац уложили у злато и остале драгоцености. Чим је обнародован Закон, ратни богаташи су пожурили, иако још нису биле ни образоване комисије за одузимање ратне добити, да спреме податке о својој „исправности“. Ратни добитници испољавају тенденцију да прикажу што већу вредност предратне имовине и што мању са 1. јануаром 1945. На позив ИНО-а о при-

јави ратних добитника одазвао се 10. септембра мали број лица. Јавне расправе отпочеле су тек новембра 1945.¹⁸¹

На расправама и после доношења одлука, у жалбама осуђени ратни добитници су већином оспоравали тачност и обим утврђене ратне добити. Сем нереалности оцена, добитници су истицали да порез разрезиван за време окупације не може да послужи као основ за оцену ратне добити; доказивана је веродостојност личних пословних књига; побијани разни видови трговања, пословања, куповине, производње за време окупације. Ратни добитници наводе и несоцијалност неких одлука са становишта издавања „смртог ударца“ правном лицу.

Против одлука комисија ИНО-а о утврђивању ратне добити могла је да се уложи жалба Министарству финансија Србије, као другостепеном органу, чије су одлуке биле правоснажне. Ова другостепена комисија није била везана првобитном одлуком, јер је могла по слободном уверењу да утврди још већи износ, узимајући у обзир нове чињенице и друге околности. У допунском доказном поступку комисија је прегледала и проверавала књиге царинарнице и утврђивала да ли је материјал за време рата пристизао из НДХ, Румуније, Немачке и Италије.¹⁸²

Комисије за утврђивање ратне добити су сарађивале са народним одборима рејона и насеља да би се лакше сузбио организован наступ ратних добитника на јавним претресима. Народни одбор II рејона децембра 1945. наводи да ратни добитници долазе на седнице комисије са адвокатима и покушавају да заобиђу истину и затаје добит. Као противсредство народни одбори препоручују позивање — преко Народног фронта — на седнице грађана који су знали на који је начин оптужени дошао до добити.¹⁸³

ЦК Србије је упутио писмо свим партијским организацијама, захтевајући од комуниста да одузимање ратне добити схвате као „политичку битку“. У том смислу Месни комитет је поставио пред партијске организације задатак да учествују у проверавању материјала и припреми оптужби против ратних добитника; да рејонски комитети организују одлазак грађана на градске претресе („разбију рејонску психологију и уске оквире“); да рејонски комитети претресају „која лица треба оптужити и колико им одмерити“; да се избегавају застрашивања.¹⁸⁴

Рад на утврђивању ратне добити текао је у целој Србији веома споро. По Упутству о извршењу Закона поступак је морао да

се обави до краја децембра 1945. У неким крајевима Србије комисије су међутим образоване тек новембра и децембра. Укупно је радило 148 комисија. Због овог за кашњења, рок за завршетак рада је продужен до марта 1946, али је прилив наплата и даље био слаб. Комисије су овлашћене да врше наплату и у ратама до краја јуна 1946, а уколико је осуђени имао индустрију, могла је да се спроведе и принудна наплата.¹⁸⁵

*

Обнова главног града Југославије започела је непосредно по његовом ослобођењу. Оквирне мере обнове припремио је НКОЈ још у првој половини 1944. године, које су после ослобођења Београда израђиване. Политику обнове наставила је од 7. марта 1945. Привремена влада ДФЈ, преко Привредног савета и Комисије за обнову, као њеног органа.

Разликујемо две фазе обнове: прву, до краја рата, и другу фазу која се протеже до преласка на петогодишњи план развоја земље априла 1947, односно до децембра 1947, када је усвојен перспективни план развоја Београда, као део општепривредног плана НР Србије и Југославије. Ова оквирна периодизација обнове у Југославији подударна је са током обнове и у Београду.

Мере органа власти у ослобођеном Београду до краја рата, тј. до половине маја 1945, носе карактер брзих акција чији је циљ да се што пре уклоне последице рата и борби за град и оживи привреда, оправе комунални уређаји, осигура исхрана становништва и огрев, помогне најугроженијим грађанима, задовољи глад за културом у условима слободе. Из изведене реконструкције није тешко уочити да је партијска организација носилац ове обнове преко Извршног одбора и ЈНОФ-а (НФ-а) Београда. Извршни одбор је преузео управну страну обнове непосредно по свом именовању, шест дана после ослобођења Београда. Док је рат трајао, нарочито до пробоја Сремског фронта, најзначајније функције власти ипак су концентрисане у рукама Команде града (мобилизација грађана, ред и безбедност, деоба станова итд.), али се компетенције цивилне власти са приближавањем ослобођења земље непрекидно проширују. Мада Извршни одбор (ИНОО) није био изабран већ именован, његов ауторитет у очима најширих слојева Београђана није био умањен. Пробуђене снаге народа у слободи оцењивале су прве органе народне власти као своје према мерама које су до-

носили, идентификујући се с њима. Мере доношене у току 1945. изражавају бригу органа власти за задовољавање потреба најширих слојева становништва у условима крајње исцрпљених економских извора и објективно скромних могућности. Велике идеје и наде у сутрашњицу у непрекидном су сукобу са дневном реалношћу. Одлуке и акције органа власти и политичких организација откривају настојање да се пробију нови погледи о друштвеној правди, грађани диференцирају према имовном стању, односу према Народном фронту, степену материјалне угрожености. Нова културна политика у зачетку тежи да прошири круг корисника. Естетске вредности културних манифестација подређене су прогресивном садржају, под којим се подразумева однос уметника према народноослободилачкој борби и визији социјализма. Тегобе првих дана у слободи лако се подносе у име ведре сутрашњице у коју се верује. Експроприсање оних слојева, који су сарађивали са окупатором, или пасивно ишчекивали ослобођење, има подршку већине становништва. Колико су мере експропријације и политичког притиска на групе старог друштва утицале на њихово још веће издавање, изолацију и притајено деловање против новог поретка, толико су оне уједињавале најшире слојеве око нове власти и њене текуће политике, развезујући иницијативе народа, радни полет и поверење у нове дане.

Као и у целој земљи, тако је и у Београду, обнова у првој фази имала провизоран карактер. Ова провизорност задржаће се до преласка на планску привреду. Основни циљ је да се обнове индустријски погони, саобраћај и стамбене површине. Планови нове изградње остављају се за наредни период, што не значи да се идеје и пројекти будућих замисли не јављају непосредно по ослобођењу. Сан и јава су се увек мешали на почетку новог живота или на великим прекретницама. Организовани фактор обнове је пресудан у извођењу послератних акција. Једну организовану кампању замењивала је друга. У оскудици финансијских средстава, физички рад постаје основна полуга обнове. Морални подстрек у виду јавног признања замењује материјалне стимулансе, иако се ударничко залагање издваја и у виду већег снабдевања и давања реда првенства најистакнутијим радницима. Централна организација акција омогућује усредсређивање на најважније радове.

Такмичење и ударнички рад јављају се првих дана обнове града, још док рат није био завршен. Организованије и масовније

обележје такмичење добија, међутим, тек у току 1946. године у оквиру „првомајског“ и „новембарског“ такмичења. Поред радника, организују се и такмичења омладине, међу собом се такмиче и градски рејони, па и републички центри. Символична, морална награда остаје и даље главни облик признања за радно истицање и самопожртвовање. Београдска омладина даје 4.000 омладинаца, сврстаних у 17 бригада (са студентима), за прву савезну акцију омладине Југославије 1946. године: градњу пруге Брчко—Бановићи. Једна београдска омладинска бригада учествује и на градњи канала у Посавини, заједно са омладином Србије.

Радне акције на обнови крупних објеката започете непосредно по ослобођењу града крунишу се крајњим успехом после 1945. године. Београд слави крајем 1946. велику радну победу: постављање последњег лука на Дунавском мосту, којим је први воз прошао 7. новембра 1946, док је стални пешачки и колски саобраћај отворен 29. новембра исте године.

Обнова Београда 1944—5, настављена с новом снагом у 1946. години, предуслов је да се 1947. године, у првој години Петолетке пређе на остваривање замашнијих планова изградње Београда. Правац изградње Новог Београда на левој обали Саве, чија се идеја уобличава 1947, није кочио бројне радове на обнови и реконструкцији старог Београда. У 1947. години почиње преуређивање Теразија, традиционалног центра града, изградња Пионирске пруге у Кошутњаку, припремни радови за Аутопут „Братство и јединство“ (Београд—Загреб); гради се Филмски град у Кошутњаку; од крупних индустријских објеката

почиње изградња Фабрике машина-алатљика „Иво-Лола Рибар“ у Жељезнику, чије су машине добијене из немачких репарација. Настављају се радови започети после ослобођења на левој обали Дунава — у Панчевачком риту. У Професорској колонији, Далматинској улици, Прокопу и у Земуну већ се 1947. оцртавају блокови нових стамбених насеља. Као и претходне, 1946. године, омладина Београда није изостала и са друге савезне акције, градње пруге Шамац—Сарајево, организујући се у 31 студентску бригаду и 28 бригада формираних по рејонима са око 7.000 омладинаца, од којих су неке остале да раде у Београду, на локалним акцијама.

На основама провизорне обнове, чији су темељи постављени прве године после ослобођења, решавањем најоштријих последица рата, и у условима првих већих и значајнијих реконструкција и нових праваца развоја града у току 1946. и у првој половини 1947. године, Народни одбор Београда могао је децембра 1947. да донесе Одлуку о петогодишњем плану развоја Београда у годинама 1947—1951. Као део савезног плана и плана НР Србије овај плански програм садржавао је смернице будућег петогодишњег развоја Београда. Предвиђајући обимна улагања у стамбену изградњу, за комуналну привреду и саобраћај, као и у индустрију Београда, петогодишњи план је отварао нове „светле перспективе“, које у заносу одушевљења нису реално одмераване са грубом стварношћу живота, нити предвиђале неизвесности неочекиваних заокрета са којима је земља морала да се суочи 1948. године, што није могло да не остави траг и на остваривање задатака предвиђених усвојеним планом.

НАПОМЕНЕ

¹ Др Ј. Марјановић, Београд, Београд 1964, 344.

² Архива Градског одбора ССРН Београда, фонд НФ, Извештај ЈНОФ-а ложионице Кошутњак од 24. XII 1944.

³ 20. Октобар, 6. I 1945; „Политика“, 1. и 2. XI 1944.

⁴ Др Ј. Марјановић, н.д., 345.

⁵ „Политика“, 8. и 26. XI 1944.

⁶ У нашем прилогу не задржавамо се на организационо-политичком раду МК и рејонских комитета, Скоја и масовних организација, јер смо о томе писали у раду „Обновљени Ској у политичком систему Београда,“ Зборник радова, Београд 1969, 257—291. Такође нећемо говорити о политичкој активности у Београду

1945. јер смо то питање третирали у чланку „Народни фронт Београда на изборима за Уставотворну скупштину 11. новембра 1945,“ Годишњак музеја Београда књ. XVI — 1969... О раду органа народне власти у Београду 1944—1947. поднели смо такође саопштење на научном скупу посвећеном 25-годишњици ослобођења Београда, тако да нећемо подробније улазити ни у питања везана за развој народне власти у Београду. — Саопштење је објављено у Зборнику „Београд у рату и револуцији 1941—1945“, Београд 1971.

⁷ Пред овим судом осуђено је 105 лица. — „Политика“, 27. XI 1944. Број ухваћених и ликвидираних сарадника непријатеља свакако је далеко већи, али је то питање данас немогуће испитивати, јер нема архиве Команде

града, нити је приступачан увид у документацију бивше ОЗНЕ.

⁸ Одлука о установљењу специјалног суда за суђење злочина и престапа против српске националне части, Велика антифашистичка скупштина Србије, 185.

⁹ Радници „Беометала“ подносе фебруара 1945. пријаву против председника Управног одбора предузећа Милутина Кривокапића, због ове сарадње. — „20. октобар“, 23. II 1945.

¹⁰ „Народни тужилац“ образложио је оптужницу против др Жарка Ступара, бившег доцента Правног факултета у Београду, због његовог рада за време окупације „на духовном поробљавању“ српског народа. Почетком фебруара 1945. пред овим судом се нашла Жанка Стокић, глумица, која је своју популарност ставила у службу непријатеља; генерал бивше југословенске војске Мирослав Томић, због величања живота у немачком заробљеништву, и други. — „Политика“, 25. I, 4. II и 7. II 1945.

¹¹ „Глас“, 3. IV 1945.

¹² Записник ИНО-а (Књига записника чува се у Скупштини града) од 12. V 1945.

¹³ Записник ИНО-а од 5. I 1945.

¹⁴ Историјски архив Београда, Фонд IV рејона, ф. 1, Извештај НО IV рејона, до 15. II 1945.

¹⁵ Откопавање последњих 96 жртава Баничког логора стрељаних на Централном гробљу завршено је 28. априла 1945. Сутрадан је извршена њихова свечана сахрана у заједничку гробницу. — Записник ИНО-а од 25. IV 1945; „Политика“, 30. IV 1945.

¹⁶ „Политика“, 13. XI 1944; Записник ИНО од 21. II 1945.

¹⁷ „Политика“, 15. XI 1944.

¹⁸ Записник ИНО од 19. VII и 1. VIII 1945.

¹⁹ „Политика“, 7. III 1945.

²⁰ Записник ИНОО од 1. III 1945.

²¹ Записник ИНОО од 18. XII 1944.

²² „Глас“, 6. I 1945.

²³ Записник ИНОО од 28. XII 1944.

²⁴ „Политика“, 28. V 1945.

²⁵ Трамвајска линија бр. 2 радила је прво од Вуковог споменика до Електричне централе, с тим што је почетком јануара 1945. продужена од Вуковог споменика преко Славије до Жељезничке станице. Почетком фебруара 1945. продужена је и линија бр. 6 од Аграрне банке до Кнежевог споменика. — „20. октобар“, 20. X 1945; „Политика“, 10. XII 1944; „Политика“ 9. I 1945. и 11. II 1945.

^{25a} Записници ИНОО од 17. I и 14. III 1945.

²⁶ Телефоне су до завршетка рата користили органи војне и цивилне власти. Грађани су добијали телефонске прикључке сасвим изузетно, зависно од важности њихове професије. Крајем децембра 1944. прорадиле су у Београду све поште, сем поште бр. 16 у Александровој улици (Булевар Револуције) која је била

срушена приликом бомбардовања. „Политика“, 24. XII 1944. и 24. VI 1945.

²⁷ „Политика“, 23. VI 1945.

²⁸ „Глас“, 1. V 1945.

²⁹ „Политика“, 30. X 1944.

³⁰ „Политика“, 21. V и 1. VI 1945.

³¹ Архива СР Србије (АС), Омот записника МК, Записник са састанка МК од 15. II 1945.

³² АС, Исто.

³³ Тако је предузеће Рогожарски једно време после ослобођења града производило кревете и канте за млеко. — „Борба“, 19. VIII 1945; „20. октобар“, 23. XII 1945; „Борба“, 22. XI 1945.

³⁴ Записник ИНОО од 7. II 1945.

³⁵ Записник ИНОО од 14. III 1945.

³⁶ „20. октобар“, 31. VIII 1945.

³⁷ Записници ИНОО од 16. V, 6. VI и 1. VII 1945.

³⁸ „20. октобар“, 2. II 1945; Политика, 8. II 1945.

³⁹ Чак и када је било сировина њихова расподела није била рационално организована. Нека предузећа су била презасићена сировинама, а друга су опет у њима оскудевала. У хемијској индустрији Београда радио је само један стручњак (и то студент-хемиچار). — АС, Омот записника МК Београда. Записник са саветовања по питањима производње чланова КПЈ задужених за рад у Синдикату, без датума.

⁴⁰ „Глас“, 16. I 1945.

⁴¹ Б. Петрановић, Обновљени Ској у политичком систему Београда, н.д., 264.

⁴² Исто, 267.

⁴³ Исто, 267—8.

⁴⁴ „Политика“, 28. XII 1944, „Политика“, 9. II 1945. и 16. II 1945; Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, Извештај ЈНОФ-а IX рејона Акционом одбору Београда од 28. II 1945.

⁴⁵ „Политика“, 16. II 1945.

⁴⁶ Током рата јако је страдао део града око Мостара и Сењак. На Топчидерском брду и око Господарске механе велики број вила је био сачуван, али је њих посела војска. ЈНОФ XIII рејона имао је велике проблеме са смештајем иеобезбеђених грађана. Овом одбору је пошло за руком да смести око 100 најугроженијих породица. — Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, ЈНОФ XIII рејона од 8. I 1945. — Градском одбору ЈНОФ-а.

⁴⁷ Поред радног батаљона ЈНОФ XIII рејона је користио и службу за обнову рејона, позивајући грађане на једнодневни рад. Мобилизација грађана за рад почела је на рејону 28. новембра 1944, с тим што није дала већи резултат. Наиме, 101 грађанин се није јавио; због службе у разним надлештвима ослобођено је од рада 566 лица; за рад је оглашено способно 109 грађана; за стално неспособне означен је 31, за лакши рад предвиђено 10 а за привре-

мено неспособне 32. Мобилисани грађани упућивани су на рад у фабрику шећера на Чукарици, у Вајфертово пивару, у фабрику Милана Вапе и у рудник „Влашко поље“. — Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, ЈНОФ XIII рејона од 8. I 1945. — Градском одбору ЈНОФ-а.

⁴⁹ ЈНОФ ложионице у Кошутњаку успео је после два месеца да оспособи за рад опустошени погон. ЈНОФ је организовао исхрану радника у кухињи, која се снабдевала преко војног интендантског одсека, а престала са радом тек 1. децембра 1944. године, када су радници почели да примају наднице. Но и после тога рока ЈНОФ је задржавао по хиљаду динара од плата радника да би набавио храну у Банату. — Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, Извештај ЈНОФ-а ложионице Кошутњак од 24. XII 1944.

⁵⁰ Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, Извештај одбора ЈНОФ-а VIII одељка за децембар 1944.

⁵¹ Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, Градски одбор ЈНОФ-а од 15. XII 1944. — Извршном одбору ЈНОФ-а Србије; Исто, Извештај о раду ЈНОФ-а III рејона од 15.—31. децембра 1944.

⁵² „Политика“, 10. XII 1944.

⁵³ „Политика“, 14. I 1944.

⁵⁴ Историјски архив Београда, Фонд IV рејона, ф. 1, Извештај НОО IV рејона до 15. II 1945.

⁵⁵ Записник ИНОО од 14. II 1945.

⁵⁶ Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, Одбор ЈНОФ-а XIII Одељка од 28. XI 1944. — Градском одбору НОФ-а Београда.

⁵⁷ Историјски архив Београда, II рејон, Ф. 1, Записник XIV редовне седнице НО II рејона од 11. I 1945.

⁵⁸ „20. Октобар“, 19. I 1945.

⁵⁹ Историјски архив Београда, II рејон, Ф. 1, Записник XVI редовне седнице НО IV рејона од 25. I 1945.

⁶⁰ Записник ИНОО од 1. III 1945; Архив СР Србије, Омот записника МК, Записник МК Београда од 5. III 1945.

⁶¹ Записник ИНОО од 6. VI 1945.

⁶² „Политика“, 9. IV 1945.

⁶³ Архива Градског одбора ССРН, Фонд НФ, Допис Градског одбора НФ рејонима, без датума; Исто, ИО НФ Србије од 12. X 1945. — Градском одбору НФ.

⁶⁴ Записник ИНОО-а од 26. X 1944.

⁶⁵ Записник ИНОО-а од 27. X 1944.

⁶⁶ Записник ИНОО-а од 29. X 1944.

⁶⁷ Записник ИНОО-а од 23. XI 1944.

⁶⁸ Записник ИНОО-а од 2. XI 1944.

⁶⁹ Записник ИНОО-а од 5. XI 1944.

⁷⁰ Записник ИНОО-а од 23. XI 1944.

⁷¹ Записник ИНОО-а од 23. XI 1944.

⁷² Почетком децембра 1944. ИНОО је овластио Гргу Јанкеза да отпутује у Сремску Митровицу и уреди са Обласним одбором да

део плодова које убирају радне јединице у Срему припадне Београду. На основу договора Београду је припадало 4 м³ кукуруза са једног јутра и 12 м³ кукуруза са једног јутра поваћене репе, тако да се рачунало да ће Београд до 12. децембра 1944. добити 66,5 вагона кукуруза, 5,5 вагона пшенице, 2 вагона кромпира и 65 м³ пасуља. Најтежи проблем састојао се међутим у довозу хране из унутрашњости у Београд. — Записник ИНО-а од 18. XII 1944.

⁷³ Архива СР Србије, Записник са састанка МК од 5. III 1945.

⁷⁴ „Политика“, 9. XI 1944.

⁷⁵ Записник ИНОО-а од 28. I 1945.

⁷⁶ „Политика“, 18. V 1945.

⁷⁷ Записник ИНОО-а од 25. XII 1944.

⁷⁸ Записник ИНОО-а од 17. I 1945.

⁷⁹ Записник ИНОО-а од 24. I 1945.

⁸⁰ „Политика“, 18. XII 1944. и 4. III 1945.

⁸¹ Записник ИНОО-а од 1. III 1945.

⁸² Архива СР Србије Омот записника МК, Записник МК од 14. V 1945.

⁸⁶ Архива СР Србије, Омот записника МК, Записник са састанка МК од 24. III 1945.

⁸⁴ Записник ИНОО-а од 8. V 1945.

⁸⁵ „Политика“, 19. V 1945; „20. Октобар“, 25. V 1945.

⁸⁶ Архива СР Србије, Омот записника МК, Записник МК од 2. XII 1945.

⁸⁷ Записник ИНОО-а од 29. X 1944.

⁸⁸ Записник ИНОО-а од 27. XI 1944.

⁸⁹ „Политика“, 28. II и 4. III 1945; Историјски архив Београда, Фонд IV рејона, ф. 1, Извештај о раду IV рејона од 15. II 1945.

⁹⁰ Записник ИНОО-а од 27. XI 1944. — Према подацима рејонских одбора Београду је била потребна помоћ за 13 хиљада породица — Записник ИНОО-а од 25. XII 1944.

⁹¹ „Политика“, 13. XII 1944.

⁹² Мислило се на отварање трпеза широм Београда, које би у току зиме пружиле што издашнију помоћ у храни економски слабијем свету, с тим да број obroка достигне 20 хиљада, али се идеја сукобљавала са објективним тешкоћама транспорта и несташице огрева. — „Политика“, 13. XII 1944.

⁹³ Записник ИНОО-а од 21. II 1945.

⁹⁴ Записник ИНОО-а од 26. XII 1945.

⁹⁵ Записник ИНОО-а од 24. I 1945.

⁹⁶ На основу података о раду једне такве комисије за IV рејон видимо да је поднето 1.293 захтева за пензијску помоћ, 174 за помоћ жртвама фашистичког терора; 444 за помоћ породицама бораца, 266 за помоћ породицама заробљеника и 4 за помоћ инвалидима народноослободилачке борбе. — Историјски архив Београд, ф. 1, Извештај НО IV рејона до 15. II 1945.

⁹⁷ „Политика“, 11. XII 1944, — Народна власт у Београду организовала је децембра

1944. Дечији дом у Звечанској као централно градско прихватилиште деце у коме се вршио пријем и одакле су упућивана деца за групне дечије домове и дечија насеља. Исту улогу добијала је и гимназија са интернатом на Топчидерском брду. — „Политика“, 10. XII 1944.

⁹⁸ „Политика“, 28. XII 1944.

⁹⁹ Записник ИНОО-а од 24. I 1945. — У специјална опоравилишта у Бугарској Акциони одбор за колонизацију и смештај деце спремао се да упути између 10. и 12. марта 1945. још око 500 болешљиве деце од 4 до 12 година. — „Политика“, 8. III 1945.

¹⁰⁰ Записник ИНОО-а од 21. III 1945.

¹⁰¹ Градски дечији дом у Звечанској улици био је централно прихватилиште деце која су долазила из Црне Горе, Босне и Херцеговине и других крајева земље. Како је овај прихват превазилазио финансијске могућности града, ИНО је априла 1945. тражио од федералних министарстава социјалне политике да кредитирају овај прихват и издржавање деце у висини од 2,5 милиона динара ДФЈ. — Записник ИНОО-а од 25. априла 1945.

¹⁰² „Борба“, 4. X 1945.

¹⁰³ „Борба“, 22. VII 1945; „Глас“, 20. X 1945.

¹⁰⁴ „Глас“, 20. X и 10. XI 1945.

¹⁰⁵ „Политика“, 14. V 1945.

¹⁰⁶ Записник ИНОО-а од 24. I 1945.

¹⁰⁷ „Борба“, 19. VII 1945.

¹⁰⁸ Записник ИНОО-а од 21. III 1945.

¹⁰⁹ „Политика“, 23. III 1945.

¹¹⁰ „Глас“, 15. V 1945. — Још марта 1946. у Београду се налазило око 20 хиљада избеглица. — Архив радничког покрета, Фонд народне власти, I, Извештај о раду Комисије за испитивање организације и рада органа народне власти у Београду од 15. III 1946.

¹¹¹ „Политика“, 24. III 1945.

¹¹² „Политика“, 14. XII 1944, 24. III 1945, 23. V 1945; „Глас“, 8. XI 1945.

¹¹³ Радио-станица је обновљена за свега 12 дана под руководством Одељења за везу Врховног штаба НОВЈ. — Станица је у овој фази обнове имала изразито пропагандно-информативни карактер дајући емисије о фронту и за фронт, два пута дневно. Остале емисије биле су посвећене омладини, АФЖ-у, пионирима; намењене Македонцима и Словенцима. — „Политика“, 7. XI 1944. и „20. Октобар“, 30. XII 1944. Четири месеца касније пројекат је у Београду нова краткоталасна радио-станица чије су се емисије чуле у Москви, Лондону, Паризу, Северној Африци. Нова радио-станица је отворена 25. фебруара са „Хеј Словени“ и предавањем Вл. Рибникара. Њеним пуштањем у рад престале су емисије Радио-станице „Слободна Југославија“ у СССР-у. — „Политика“, 25. II 1945.

¹¹⁴ „Дуга“ је почела да се приказује у биоскопу „Јадран“ 3. новембра 1944. — „Политика“, 3. XI 1944. — Поменута филмска секција је користила и неке старе филмове који су затечени у Београду априла 1941. а добијала

је и филмове на поклон од енглеске војне мисије. — „Политика“, 10. XI 1944.

¹¹⁵ Публика је поздравила браћу Васиљеве, редитеље чувеног совјетског филма „Чапајев“ — „Политика“, 25. III 1945.

¹¹⁶ Историјски архив Београда, ф. 1, Записник ванредне седнице одбора II рејона од 31. III 1945.

¹¹⁷ Редитељ драме В. Афрић, управник Народног позоришта Милан Предић, и глумци: Љубиша Јовановић, Раша Плаковић, Н. Поповић, М. Вујиновић, Ивка Рутић, — „20. Октобар“, 23. XII 1944.

¹¹⁸ „Политика“, 21. XI 1944.

¹¹⁹ О карактеру овог програма најбоље се може судити према репертоару Народног позоришта. Од почетка фебруара до 11. марта на програму су се налазила следећа дела и приредбе: „Најезда“ Леонова, „Народни посланик“ Нушића, „Пајаци“ Леонкавала, „Половекци логор“ (балет из „Кнеза Игора“ од Боролина), „Евгеније Оњегин“ од Чајковског, „Мати“ од К. Чапека, концерт совјетских уметника итд.

¹²⁰ Ово позориште је 20. фебруара 1945. извело „Просту девојку“ од Всеволода Шкваркина. „Политика“, 16. II 1945.

¹²¹ Фебруара 1945. у Београду гостује група совјетских уметника са Валеријом Барсовом (сопран), Сергејем Обрасцовом, творцем Позоришта лутака, и другим. — Истакнути украјински уметници гостовали су такође у Београду маја 1945. — „Политика“, 12. V 1945.

¹²² Коларчев универзитет отворио је 27. децембра 1944. др Александар Белић. — „Политика“, 24. XII 1944. и 28. XII 1944.

¹²³ „Политика“, 1. I 1945.

¹²⁴ У Уметничком павиљону Друштво је приредило прву изложбу фотографија о борбама Црвене армије и зверском фашистичком уништавању културних споменика у СССР-у. Од 26. августа до 23. септембра 1945. Друштво је организовало изложбу „Братство народа СССР-а“ на Правном факултету. У организацији овог друштва приређена је у Уметничком павиљону од 7. до 18. новембра 1945. изложба фотографија Москве. Градски одбор Народног фронта препоручивао је групне посете овим изложбама, с тим да се вођа групе претходно упозна са садржајем изложби и експонатима и затим тумачи присутнима. — Градски одбор ССРН, Фонд НФ, Расписи Градског одбора НФ. — Маја 1945. отворена је и прва продавница совјетских књига у Београду. — „Политика“, 16. V 1945.

¹²⁵ Прва изложба ликовне уметности у ослобођеном Београду приређена је 24. децембра 1944. у Уметничком павиљону. — „Политика“, 24. XII 1944. Културни радници Београда приредили су 11. фебруара 1945. свечану комеморацију у Народном позоришту књижевницима палим у народноослободилачкој борби. О Августу Цесарецу говорио је Ели Финци, Борђу Јовановићу Јован Поповић, о Отокару Кершованију Јован Поповић, о Горану Кова-

чићу Марко Ристић. — „Политика“, 12. II 1945. — У Уметничком павиљону изложени су марта 1945. радови ликовних уметника палих у народноослободилачкој борби: Б. Баруха, Ј. Рибара, Д. Озима, С. Пекића, Б. Шупута, М. Новаковића, Д. Вучковића, С. Шумановића. — „Политика“, 25. III 1945.

¹²⁶ „Борба“, 5. VIII 1945. и 13. IX 1945.

¹²⁷ Међу првим издањима у Београду изашло је 10 брошура о народноослободилачкој борби у издању Нове Југославије; говори Стаљина и Милована Ђиласа посвећени прослави 27-годишњице Октобра и брошура о II заседању АВНОЈ-а. Издавачко предузеће „Култура“ издало је књигу чланака и говора Ј. Б. Тита под насловом „Борба за ослобођење Југославије“, комплет „Нове Југославије“ за 1944, „Непокорене“ Б. Горбатова, „Најезду“ Л. Леонова, „Биографију друга Тита“ Радована Зоговића, „Јаму“ Горана Ковачића. Јануара 1945. „Култура“ је припремала издавање Лењиновог дела Империјализам као највиши стадиј капитализма, Историју СКП(б), Устав СССР-а, „Узорану ледину“ Михаила Шолохова. Државно издавачко предузеће федералне Србије „Просвета“ (предратни Геца Кон а.д. и немачко издавачко предузеће „Југоисток“ за време окупације), којим је руководио књижевник Чедомир Миндеровић, покренуло је библиотеку „Совјетска савремена књижевност“. Омладинско предузеће Ново поколење (НОПОК) припремало је објављивање радова Јована Поповића, Бранка Ђопића, Радована Зоговића, Родољуба Чолаковића, Чеде Миндеровића, Владе Дедијера, Мичурина. Сем ових предузећа, издавачком делатношћу бавила се и Просветна задруга. — „Глас“, 30. I 1945; „20. Октобар“, 23. XII 1944.

¹²⁸ Од ослобођења до 10. јула 1945. у Београду излазе бројни листови и часописи: „Пионир“ и „Омладина“ — органи УСАОЈ-а, „Глас“, орган ЈНОФ-а Србије, „20. Октобар“ — орган ЈНОФ-а Београда, „Борба“ — орган КПЈ, „Задруга“ — орган Савеза српских земљорадничких задруга, „Млади борац“ — орган УСАОС-а, „Гласник“ — орган Српске православне цркве, „Омладинска недеља“ — Билтен месног одбора УСАОС-а за Београд, „Народно здравље“ — часопис Министарства народног здравља, „Светлост“ — орган ЈНОФ-а, часопис Завода за израду новчаница, „Народно банкарство“ — орган ЈНОФ-а, лист Народне банке, Хипотекарне банке и Поштанске штедионице, „Пчелар“ — орган Српског пчеларског друштва, „Наша крв“ — орган Завода за трансфузију крви, „Ударник“ — орган синдикалних подружница продаваца новина, „Село“ — орган Главног извршног одбора Земљорадничке странке, „Наш лист“ — орган Главне војне болнице, „Нови дани“ — орган Окружног одбора ЈНОФ-а округа београдског, „Просветни преглед“ — орган Министарства просвете, „Рад“ — орган Јединствених синдиката Југославије, „Правна мисао“ — часопис за право и социологију, „Фискултура“ — орган Фисас-а, „Домовина“ — орган словеначког друштва „Франц Розман“, „Слободни же-

лезничар“, орган Савеза жељезничких и транспортних радника и намештеника Југославије. — Градски одбор ССРН, Фонд НФ, Списак без датума.

¹²⁹ „20. Октобар“, 12. X 1945.

¹³⁰ „Борба“, 27. XI 1945; „Глас“, 28. XI 1945.

¹³¹ Службени гласник Београда, бр. 16—17 од 8. XII 1945.

¹³² Записник ИНО од 18. XII 1945.

¹³³ На око 40 курсева октобра 1945. оспособљавало се за рад у производњи око 1.500 омладинаца.

¹³⁴ „Борба“, 18. XI 1945.

¹³⁵ Са радницама села обилазе бербери, фирмописци, столари, здравствени и просветни радници, глумци и рецитатори. Оправке и услуге вршене су бесплатно. Поједине групе радника носиле су у села и зидне новине. Недељу дана уочи одласка екипа вршена је међу радницама агитација за пријављивање. У селима, пак, образовани су одбори за прихват радника и организацију посла по појединим домаћинствима, атарима села, врсти послова, — „Борба“, 2. VII и 19. VII 1945; „Глас“ 5. IX, 18. IX 1945. итд.

¹³⁶ Овај тунел, дуг 1.482,92 м порушили су 13. октобра 1944. Немци, желећи да задрже надирање Црвене армије. Радови на његовој оправци почели су 6. XI 1944; „Глас“, 12. X 1945.

¹³⁷ „Глас“, 23. XI 1945.

¹³⁸ Превоз вагона на станицама Славонски Брод и Босански Брод био је закрчен. Капацитет трајекта Смедерево—Ковин износио је 96 вагона дневно, али је преко шлепова повећан на 120 вагона. Ради повећања капацитета на линији Београд—Земун изграђена је варијанта жељезничке пруге преко друмског моста на Сави, која је водила од Жељезничке станице Београд до Жељезничке станице Земун. Изградњом ове варијанте омогућено је пребацивање преко реке још 300 вагона. Ујесен 1945. потребе су биле далеко изнад могућности, јер је 30 хиљада вагона хране требало да се пребаци из Војводине у пасивне крајеве. — „Борба“, 15. X 1945.

¹³⁹ „Политика“, 26. IV 1945; „Глас“, 4. XI 1945.

¹⁴⁰ „Политика“, 24. V 1945.

¹⁴¹ „Борба“, 11. VIII 1945.

¹⁴² Ова група, састављена од омладинаца из I, VII, VIII и IX мушке, VI женске, XI мешовите и других школа Београда, секла је дрво под надзором ГРАНАП-а, а радовима је руководио Народни одбор средњошколске омладине. Група је исекла близу 2000 метара за београдске пекаре и ћачке кухиње. Радећи на физичким пословима, омладинци су слободно време проводили у културно-здравном раду, организујући литерарне кружоке и разне приредбе. — „Глас“, 4. IX 1945.

¹⁴³ Супротно очекивањима, довоз дрва је у септембру 1945. подбацио за 66% а угља за 90%. Министарство шума Србије, као главни

снабдевач требало је да испоручи за потребе војске 80 хиљада и за цивилно становништво 70 хиљада метара — „Борба“, 12. IX 1945; „Глас“, 19. IX 1945.

¹⁴⁴ Органи народне власти су у „Руском цару“ похапсили једну велику групу шпекуланата и црноберзијанаца, који су користили климу тргујући златом, страном валутом и драгоценостима. У овој групи је било чиновника, трговаца, цариника, лекара и месара.

¹⁴⁵ Демонстрације су почеле 19. априла увече против црноберзијанаца, приватних месара, трговаца и пекара, свих оних привредника који су скривали робу, повлачили је из промета, набијали цене, трговали златом. Грађани IV рејона демонстрирали су са паролама: „Живела народна влада“, „Живеле уредбе о новцу“, „Доле народне дерикоже“. Демонстранти су се заустављали пред појединим радњама и захтевали да се у њима врше претреси.

¹⁴⁶ „Политика“, 20. IV 1945.

¹⁴⁷ Са периферије Београда сливале су се поворке према центру града, скандирајући: „Титова влада — све ће да свлада“, „Уредбе — спас народа“ и тсл. Грађани VII рејона на митингу код зграде Црвеног крста донели су 21. априла резолуцију у којој стоји: „Грађани Седмог рејона са свог митинга ... донели су резолуцију којом поздрављају своју народну владу и њене уредбе о замени новчаница и издавању новог динара демократске федеративне Југославије, о одређивању цена и регулисању надница и плата радника, намештеника и државних службеника. Народ изјављује пуну оданост и захвалност народној влади због донесених уредаба о олакшавању привредних, финансијских и социјалних питања којима је посвећена пуна пажња радном народу. Грађани Седмог рејона обећавају својој народној власти своју пуну сарадњу у борби против рада народних непријатеља црноберзијанаца, шпекуланата и ратних богаташа као и сарадњу за пуно остварење декларација народне владе „Живела народна влада демократске федеративне Југославије на челу са Маршалом Титом!“ — „Политика“, 22. IV 1945.

¹⁴⁸ „Политика“, 18. маја 1945.

¹⁴⁹ Органи власти су 27. јуна 1945. на Каленићевој пијаци и Цветном тргу пронашли 500 лица која су трговала без овлашћења. — „Борба“, 1. VII 1945.

¹⁵⁰ „Борба“, од 1. VII 1945. описује пијаце Каленића гувно и Цветни трг као велика вапшаришта на којима се „тискају“ неовлашћени трговци и нуде хиљаде комада текстилне робе свих врста: готова одела, платно, штофове, свилу, конац, кошуље, гвожђарску робу, ципеле, стара одела, ексере, врата. Цене овој роби су биле врло високе: један метар штофа за мушко одело од 1200 до 2000 дин., док је цена била одређена 80—150 дин.; цене бољих штофова су се кретале од 2.800 до 3.000 дин. метар, а максимирана цена је износила свега 300 дин. — „Борба“, 1. VII 1945.

¹⁵¹ „Борба“, 8. IX 1945.

¹⁵² Бајлонијева, Јованова и Каленићева пијаца, Зелени венац и Цветни трг, налазили су се под контролом ИНО-а, а остале пијаце под надзором рејона. — Записник ИНО-а од 19. VII 1945. — Пијачни промет могао је да се обавља само на следећим пијацама: Јованова, Зелени венац, Каленића гувно, Цветни трг, Смедеревски ћерам, Палилулска пијаца, Бајлонијева, Булевар ослобођења, Чукарица, Сењак, Вождовац, Цветкова механа, Карабурма, Душановац и Баново Брдо. Сточне пијаце налазиле су се на Кланици, „ракијска“, на Пиолири, а за продају сена на Авалском друму.

¹⁵³ Службени гласник Београда, бр. 1, 18. август 1945.

¹⁵⁴ ИНО је прописивао: 1. да се продаја врши путем комисиона или директно, преко овлашћених радњи; 2. да продајне цене ове робе не смеју бити веће од цена нове робе исте врсте; 3. да ИНО поименично одреди радње које се могу бавити препродајом ових ствари; 4. да су ове радње равномерно распоређене у граду. По Решењу ИНО-а свако лице које се бави продајом ове робе без овлашћења кривично је одговорно. — Службени гласник Београда бр. 5 од 15. септембра 1945.

¹⁵⁵ „Борба“, 10. IX 1945.

¹⁵⁶ У Београду је створен „Гранат“, окружна предузећа „Космај“ и „Прогрес“, радничко-намештеничка задруга, а у Војводини „Пољопроект“, — „Борба“, 14. X 1945.

¹⁵⁷ Штампана је у јесен 1945. пуна података о шпекулацијама „пословних људи“, бројним посредницима, „чопорима агената“ и привредних заступника. — „Глас“, 11. XI 1945.

¹⁵⁸ „20. Октобар“, 20. октобар 1945.

¹⁵⁹ Статистички годишњак Београда

¹⁶⁰ Ј. Марјановић, н.д., 342.

¹⁶¹ Архив радничког покрета, Фонд народне власти, I, Извештај о раду комисије за испитивање организације и рада органа народне власти у Београду од 15. марта 1946.

¹⁶² Записник ИНО-а од 28. I 1945.

¹⁶³ „Политика“, 8. VI 1945.

¹⁶⁴ Привремени правилник о уређењу стамбених питања у Београду, Записник ИНО-а од 27. XI 1944.

¹⁶⁵ Историјски архив Београда, ф.л, Извештај о раду ИНО II рејона, 12. мај — 21. јули 1945.

¹⁶⁶ „Глас“, 3. IX 1945.

¹⁶⁷ Јануара 1946, по дозволама органа народне власти, усељено је 85 станова са две собе, 16 са три собе, 817 са једном собом ј 4.884 подстанара и извршено 610 пресељавања. Подстанари су обично биле усељеничке претходнице, јер су накнадно доводили бројну обитељ. По рејонима се у исто време налазило на хиљаде нерешених молби: I рејон — 1500, II — 1700, III — 2400, IV — 1800, V — 700, VI — 600. — Архив радничког покрета, Фонд Народна власт, I, Извештај о раду комисије за испитивање организације и рада органа народне власти у Београду од 15. III 1946.

¹⁶⁸ Записници ИНО-а од 11. и 18. XII 1944.

¹⁶⁹ По налогу Управе народних добара отпочео је фебруара 1945. и попис непокретне имовине у IV рејону која је припадала окупатору и његовим помагачима. До 15. фебруара само у овом рејону је извршено 390 пописа непријатељске имовине. — Историјски архив Београда, ф. 1, Извештај о раду одбора IV рејона од оснивања до 15. II 1945.

¹⁷⁰ Записник ИНО-а од 1. VIII 1945.

¹⁷¹ Историјски архив Београда, „Секретаријат 1945—1952“, II рејон, Председништво АСНОС-а, Управа народних добара Србије од 21. V 1945. — ИНО-у и Управи народних добара.

¹⁷² Службени гласник Београда, бр. 1, 18. август 1945. — Ова комисија је касније радила у нешто измењеном саставу: Јагдић Спасоје, Андрејевић Андреја, Шолајић Миодраг и као секретар Варјачић Борисав.

¹⁷³ На једној таквој скупштини 3. јула 1945. у фабрици обуће и гуме „Бостон“ а.д. читање оптужнице је прекидано: „На суд са издајницима“. Због експлоатисања и злостављања радника од стране управе одлучено је да се донесе резолуција и пред судом поведе поступак против свих чланова управе. — „Борба“, 6. јули 1945.

¹⁷⁴ Код ове комисије је било регистровано 1788 предмета и 456 чланова Културбунда. Од тога је у поступку конфискације донето 907 решења за покретне ствари, 263 за непокретности, 40 за акције и 4 за новчане улоге. — Историјски архив Београда, ф. 349, Материјали Градске комисије за конфискацију немачке имовине при ИНО-у града Београда, Записник са састанка Градске комисије од 17. I 1946.

¹⁷⁵ Велика антифашистичка скупштина Србије, 185.

¹⁷⁶ Учесници у демонстрацијама избацивали су пароле против црноберзијанаца: „Борци ратују — шпекуланти тргују“. „Смрт народним крвопијама“, „Учинимо крај црној берзи“, „Доле паразити“, „Доле ратни богаташи“, „Народ гладује — црна берза царује“. — „Политика“, 19. IV 1945. и 27. IV 1945.

¹⁷⁷ „20. Октобар“, 27. VII 1946.

¹⁷⁸ Службени лист бр. 36 од 29. маја 1945. и Упутство за његово извршење „Службени лист“ бр. 52 од 24. јула 1945. — Интересантно је да је идеју за одузимање ратне добити предложио један члан ИНОО-а на седници од 18.

децембра 1944. и то у форми пореза на ратну добит. Предлог је полазио од тога да се ова политичка и економска мера искористи као средство да се богаташи онемогуће да новац претворе у злато и драгоцености. ИНОО је одлучио да тај предлог упути АСНОС-у. — Записник од 18. децембра 1944.

¹⁷⁹ Записник ИНОО-а од 8. VIII 1945; Службени гласник Београда, бр. 1, 18. VIII 1945.

¹⁸⁰ Службени гласник Београда, бр. 1 од 18. августа 1945; „Борба“, 11. август 1945.

¹⁸¹ У IV рејону расправе за утврђивање ратне добити започеле су 17. новембра. Комисија је објављивала датум расправа и имена ратних добитника. Комисија IV рејона је имала 600 расправа од којих се очекивао приход за обнову од најмање 150 милиона динара, под претпоставком да се само 300 лица прогласе за ратне добитнике. — „Глас“, 18. XI 1945.

¹⁸² Историјски архив Београда, ф. „Секретаријат 1945—1952“, II рејон, Одлука Министарства финансија НР Србије — Комисија за утврђивање ратне добити од 7. III 1946.

¹⁸³ Историјски архив Београда, ф. „Записници“, Извештај са седнице НО II рејона од 7. XII 1945.

¹⁸⁴ Архив СР Србије, Омот записника МК, Записник МК од 29. XII 1945.

¹⁸⁵ Историјски архив Београда, ф. 2. ИНО — Финансијско одељење од 28. II 1946. — рејонским одборима. — Укупни број пријава и примљених предмета није био мериторан за процену стварног броја ратних богаташа, јер су комисије вршиле одбир. Комисија II рејона у Београду је примила 694 предмета, али је од тога 173 предмета послато другим комисијама као надлежним, на јавним расправама ослобођено 27 лица, на интерним седницама одбачено 413 пријава, док је на јавном претресу изречена свега 81 пресуда ратним добитницима. Целокупна сума утврђене ратне добити, заједно са казнама, износила је 44.174.804 дин. Пресуђени ратни добитници припадали су следећим гранама: трговци — 27, индустријалци — 16, занатлије — 17, кафеџије — 15, лекари — 1, апотекари — 1, чиновници — 3, остале струке — 4. Поменути износ ратне добити се после смањења добити од стране Комисија и након ревизије свео на свега 21.675.513 дин., обухватајући 44 ратна добитника. — Историјски архив Београда, ф. 2, Преглед рада Комисије за ратне добити.

LA RECONSTRUCTION A BELGRADE EN 1944—1945

Dr Branko Petranović

Cet ouvrage est basé sur les données provenant de la presse, des sources normatives, sur l'ensemble des rapports du parti et les notes du Comité local, les documents fragmentaires sur l'activité des organes du pouvoir à Belgrade

libéré. A partir du matériel rassemblé nous avons effectué une reconstruction préliminaire de l'ensemble de la renaissance de l'économie, de la culture, de l'enseignement et de la vie sociale dans la ville dévastée. Lorsqu'une documentation

nouvelle en particulier celle de nature militaire et judiciaire sera disponible il sera sans doute possible de traiter de cette renaissance à Belgrade plus à fond, d'une manière analytique et plus critique surtout. En ce qui concerne nos observations, le matériel mentionné et aussi celui provenant des organes de la sécurité faisaient sensiblement défaut, surtout quand on sait que de nombreux réfugiés qui avaient fui l'armée de la libération yougoslave se trouvaient dans la ville, à la libération ainsi que plusieurs points d'appui des forces bourgeoises hostiles.

Les données sont systématisées par parties séparées selon les thèmes, car notre but a été de présenter le matériel d'une manière aussi claire et ordonnée que possible.

Un but particulier des recherches a été d'expliquer le point de départ et la base à partir de laquelle fut entamée la reconstruction de Belgrade, les sources modestes avec lesquelles les organes de l'autorité pouvaient compter; les énergies et les forces de travail nouvelles résultant de la victoire et de nouvelles solutions politiques et sociales du pouvoir de peuple.

Sont présentés en détail les méthodes de la reconstruction, ses phases diverses, les résultats atteints et les perspectives pour l'avenir. Sont expliqués également les difficultés que doivent surmonter dans leur travail les entreprises endommagées et possédant un équipement périmé et usagé. L'industrie doit lutter avec la pénurie de matière première, de carburant et le manque d'experts. Jusqu'à la fin de la guerre elle est surtout orientée vers la production pour le front et ne passe au secteur pacifique qu'après le 15 mai 1945. Dans de nombreuses entreprises un changement d'orientation a lieu dans la production. La compétition est encouragée pour des raisons politiques et psychologiques parmi les ouvriers bien que la production est diminuée

pour des raisons objectives par rapport à celle d'avant guerre.

Parallèlement avec l'accroissement de la production d'autres maux et vestiges de la guerre se cicatrisaient. C'est ainsi que les mesures furent prises pour trouver des gîtes pour les personnes nécessiteuses en particulier pour les enfants orphelins. Une des tâches les plus urgentes pour les autorités fut de pourvoir et d'assurer les vivres et les combustibles pour la population pour l'hiver imminent.

Le but de ce mouvement de relèvement est la réactivation des entreprises de production, des communications et la reconstruction des bâtiments administratifs, des immeubles de logements, des écoles, la restitution du fonctionnement des communications avec les environs de la ville en Serbie et en Voïvodina. Les suites les plus graves de la guerre furent éliminées dans un espace de temps extrêmement bref. Il ressort de cet ouvrage que le facteur principal responsable pour la reprise aussi rapide de l'activité et de la vie en général à Belgrade a été le PC de Yougoslavie, le Comité local en fait, lequel s'appuyait sur l'ges organisations de masse et sur le Comité Exécutif de la Libération Nationale. Un appui fut fourni également par les organes du Parti et du pouvoir de la République démocratique fédérative et de la Serbie fédérale.

Les résultats atteints dans la période de reconstruction 1944—1945 créent les conditions préalables pour des reconstructions plus importantes et ouvrent les nouvelles voies pour le développement de la ville au cours de 1946 et au cours de la première moitié de 1947. En décembre 1945 le Comité National de Belgrade formule ces projets pleins d'ambition dans son Décret sur le plan quinquennal pour le développement de Belgrade dans les années 1947—1961.

